

A | Ω

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

.....
Új folyam 107. szám

2015. 3. szám

tartalom

---

igehirdetés

Id. Pintér Károly: Nunc dimittis... (Lk 2,25–32) / 1

Luther-konferencia

Ittész Gábor: Luther sermója a halálra készülődésről (1519) és a középkori ars moriendik. Egy ötszáz éves könyvsiker nyomában / 4

emlékezünk

Fabiny Tibor: Mindent szépen elrendezett, hazaérkezett. Terray László (1924–2015) emlékezete / 18

tanulmányok

Weltler Gábor: Születni, létezni, cselekedni. Igetanulmány Róm 15,7–13 alapján / 21
Körkép a hitoktatásról / 32

beszámoló

Ifj. Zászkaliczky Pál: Az Ordass Lajos Alapítványról / 42

tartalmi összesítő / 44

---

keresztyén igazság Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 107. szám – 2015. 3. szám

Szerkesztette a Szerkesztőbizottság megbízásából: Isó Dorottya

A szerkesztőbizottság tagjai: Cserhátiné Szabó Izabella, Isó Dorottya, Ittész János, Jankovits Béla, Kovács László, Tubán József

Olvasószerkesztő: Ittész Dániel és Venásch Eszter

Tördelőszerkesztő: Erdészné Kárpáti Judit

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadóhivatal: 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szatmáry Attila

HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Nunc dimittis... (Lk 2,25–32)

„Jöjj szép halál, jöjj áldott csend” – énekelte Bach csodálatosan szép énekét egyik teológustársunk a soproni templomban. A dallam áradása megragadott, s azóta is bennem él, a szövegével azonban – húszéves fejjel – nemigen tudtam megbarátkozni. Mi az, hogy „szép halál”? Hogyan lehet a halál „szép”? De akkortájt ugyanígy nem tudtam mit kezdeni sok évszázados imádságoknak ezzel a kérésével sem: őrizz meg a hirtelen gonosz haláltól. Szép halál – gonosz halál: milyen távolinak és érthetetlennek tűntek ezek egy magamfajta húszévesnek! Évtizedeknek kellett elteltie ahhoz, hogy érezni tudjam az igazát az olyan verseknek, mint amilyen például Áprily Lajosé, aki évődve, kedveskedve kéri a kutyáját:

„Ha rossz Halál sunnyogna erre
S telkünkre is bejönni merne,
el ne inalj.
Kerüld meg némán és orozva,
rohanj a nesztelen gonoszra,
s csontjába marj.

De ha a jó Halál megállna
s behívó intésemre várna
kapunk előtt,
nehogy reá mordulj, ha látod,
illőn fogadd, mint jó barátot
s bocsásd be őt.”¹

Feltehetjük a kérdést, hogyan kapcsolódnak ezek a gondolatok a választott igéhez. Úgy, hogy az evangélium bemutat valakit, aki meg tud halni, mégpedig békességben. Olyan valakit, aki felismeri, hogy eljött számára a szép vagy jó halálnak az ideje: *Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace* – „Most bocsátd el, Uram, szolgádat beszéded szerint békességgel” (Lk 2,29).

Az Újszövetség istenes öregje, Simeon méltónak találta, hogy neve és hálaéneke feljegyeztessék és megőriztessék az evangéliumban.

Simeon olyan valaki, aki meg tud halni, mert kész a halálra. Ez nem olyan természetes és magától értődő dolog. A latinok liturgiájában² minden évben gyertyaszentelő ünnepén és a napi szolozsma részeként is elhangzik Simeon hálaéneke: *Nunc dimittis...*

---

1 Áprily Lajos: Intés kutyámnak. Áprily Lajos összes költeményei, Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

2 azaz a római katolikus egyház liturgiájában

Nekem, aki nyolcadik évtizedem második felében járok, elkerülhetetlen, hogy feltegyem magamnak a kérdést: kész az én szívem is? El tudok menni úgy ebből a világból, mint az öreg Simeon?

Valójában persze senki sem spórolhatja meg a választ erre a kérdésre, legfeljebb elodázhhatja ideig-óráig. A könyörtelenül múlt idővel mindenkinek számolnia kell...

A keresztyén hagyomány – melyet Lukács hűségesen összegyűjtött és lejegyzett evangéliumában – úgy látja, hogy Simeon békességét és halálra való készségét az adja, hogy felismeri az Ézsaiás könyvében található messiási ígéretek beteljesedését. Felismeri, hogy az a kisgyermek, akit karjában tart, nem más, mint maga a Messiás. Isten ígérete tehát valósággá vált, és Simeon Isten szeretetének – szinte szó szerint is – kézzelfogható bizonyosságát kapja.

Isten azt akarja, hogy az emberek Krisztusban felismerjék és elfogadják irgalmát.

„... meglátták szemeim üdvösségedet” (Lk 2,30). Hát ezért kész a halálra! A halálban nem a megsemmisülést, nem a kikerülhetetlen véget látja, hanem Isten üdvözítő, megtartó szeretetét. Simeon bizonyosságot szerez Isten

megőrző, megmentő szándéka felől. Sőt afelől is bizonyosságot nyer, hogy ez az üdvösség minden ember számára felragyog, láthatóvá válik Jézusban: „... amelyet elkészítettél minden nép szeme láttára” – mondja énekében (Lk 2,31).

Nem reménytelenül sötét az emberi sors. Az elmúlás *nem* kikerülhetetlen *végzet*. Isten azt akarja, hogy az emberek Krisztusban felismerjék és elfogadják irgalmát. Azt akarja, hogy az emberek ne úgy éljenek, „mint ... akiknek nincs reménységük” (1Thessz 4,13), hanem úgy, mint akiknek kitérő várakozásuk a felé a jövő felé, amit Isten készített az őt szeretőknak.

Tegyük fel ismét magunknak a kérdést: kész a mi szívünk is? Ott van bennünk is Simeon bizonyossága? Krisztusban látjuk üdvösségünket? Vagy tele vagyunk félelemmel és szorongással, kételkedéssel és kínzó gondolatokkal?

Ahogy Simeon karjába vette Jézust, vegyük mi is karunkba őt! Természetesen ezt csak képtelenesen, hitben tehetjük meg. Ám egyedül a Jézusba vetett hitből fakadhat olyan reménység, amelynek igazán vigasztaló, bátorító ereje van!

Ez mind nagyon szép – mondhatjuk talán most magunkban –, de éppen erre vagyunk képtelenek. Azt nem tudja elfogadni bizonyossággal a szívünk, hogy – ez a prédikációkban oly sokat emlegetett – Jézus valóban hatalmasabb lenne a halálnál. Mi a tényeket látjuk. Mi csak azt látjuk, hogy amióta az eszünket tudjuk, itt mindenki csak temet, aztán újra temet, és vég nélkül csak temet... Jó volna hinni, hogy Jézus segít, de kicsoda tudhatja ezt biztosan?

Gondoljunk csak bele, hogy Simeon miből jött rá, hogy az a korábban sosem látott kisgyermek, akit a karjában tart, a világ üdvözítője! Gondoljunk csak egy kicsit, mit mondtak a tények Simeonnak! Mindössze ennyit: itt van egy kedves házaspár Názáretből, elhozták elsőszülött fiúgyermeküket, hogy a törvénynek eleget téve bemutassák Istennek. S még annyit tudhatott, hogy ez a kicsi a Jehosua nevet kapta.

Akkor honnan jött rá, hogy ez a kislány a Messiás?

Simeonról Lukács megjegyzi: „... a Szentlélek volt rajta.” (Lk 2,25) Simeon a Szentlélek vezetése alatt élt, Tőle kapott kijelentést. A Lélek vezette a templomba is.

Mi sem tehetünk mást. Kiáltanunk kell a Lélekért! Ő győzzön meg bennünket! Mutassa meg nekünk is, hogy kicsoda ez a gyermek! Tárja fel előttünk is, hogy a karácsonyi Jézuska maga a Megváltó! Ő a Krisztus, aki legyőzte a halált, és él! Könyörögjünk az Úrhoz, hogy ő maga győzzön meg bennünket, hogy a belé vetett hitünk reménység is legyen!

Miénk Krisztus, miénk az üdvösség.

Simeon példája nem egyszerűen arra int, hogy tudjunk meghalni, ha lejár az időnk. A meghalni tudás önmagában nem keresztyén erény. Simeon példája arra tanít, hogy mi is lássuk Isten üdvösségét, amely a miénk, úgy, ahogy a miénk Jézus Krisztus maga. Átkaroljuk őt, mint Simeon, vagy ő karol át minket. Miénk Krisztus, miénk az üdvösség. Vele, benne, általa – azáltal, hogy velünk van az életben és a halálban.

Van ennek a simeoni történetnek egy átvitt értelmű üzenete is.

Sokat emlegetjük mostanában, hogy a keresztyén ember élete szolgálat. Talán különösen fog hangzani, mégis hadd fogalmazzam így: a meghalni tudás Krisztusban, az is szolgálat. Nem véletlenül olvassuk A zsidókhoz írt levélben a felhívást: „Figyeljetek életük végére, és kövessétek hitüket.” (Zsid 13,7)

Igenis: mi, emberek figyeljük egymást! S mivel nem tudjuk, milyen a halál, szorongva figyeljük testvéreink távozását. Megtört tekintetükből szeretnénk kiolvasni a biztatást: igaz, amit Urunk mond, hogy aki „hisz énbennem, az nem hal meg soha” (Jn 11,26)? Szeretnénk minden halálban megpillantani valamit az ő világosságából. Én bizonyos vagyok abban, hogy a halál sötét kapuja mögött ő áll.

A meghalni tudás Krisztusban, az is szolgálat.

Gondolatmenetem elején Áprily-verset idéztem. Befejezésül hadd idézzek egy másik verséből is néhány sort. De már úgy fogadjuk ezeket a sorokat, hogy ismerjük Simeon hálaénekét!

Áprily a *Kérés az öregséghez* című versében írja:

„Csak gyökeres szót adj. S közel a véghez
egy pátosztalan, kurta szó elég lesz,

a túlsó partot látó révülésben

a »Készen vagy?«-ra ezt felelni: – Készen.”³

Mondjuk együtt Simeonnal válaszul: „Most bocsátod el, Uram, szolgádat beszéded szerint békességgel” (Lk 2,29)! Ámen.

---

3 Áprily Lajos: *Kérés az öregséghez*. Áprily Lajos összes költeményei, Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

Luther *sermója* a halálra készülődésről (1519) és a középkori *ars moriendik*. Egy ötszáz éves könyvsiker nyomában*

1519 tavaszán Luther (1483–1546) megkeresést kapott Bölcs Frigyes szász választófejedelem (1463, 1486–1525) egyik tanácsosától. Markus Schart (megh. 1529) a halálra való felkészülésben kért segítséget a reformátortól. Luther először egy rövid könyvajánlással hártotta el a megkeresést,¹ a lipcsei vita után azonban visszatért a kérdésre, és november legelején már tiszteletpéldányokat küldött a felkérés nyomán született könyvecskéjéből a megrendelőnek.² (1. kép) Az *Ein Sermon von der Bereitung zum Sterben*³ – *Sermo a halálra készülődésről* – azonnal sikerkönyv lett. Pillanatok alatt elterjedt az egész országban. Több gyűjteményes kötetbe is bekerült, számos idegen nyelvre lefordították, és a századik kiadását talán már a XVI. század vége előtt megérte.⁴ A szöveg nemcsak máig könnyen hozzáférhető, hanem német és angol nyelvterületen aktív használatban is maradt.⁵ Luther megközelítése csakhamar követőket is vonzott, és a *Bereitung* hozzájárult egy reformátori szemléletű lelkigondozói elmélet és

---

* A nyolcadik révfülöpi Luther-konferencián 2015. február 7-én elhangzott előadás szerkesztett változata. Rövidítve, átdolgozva megjelent: Ittész Gábor: A meghalás művészete. A középkori „ars moriendi” hagyomány megújítása Luthernél. *Evangelikus Élet*, 2015. márc. 29. 8–9.

- 1 Vö. WA Br 1. köt. 381.17–20, 171. sz. (1519. máj. 8.) és 1. köt. 394.15, 175. sz. (1519. máj. 16.), mindkettő Luther levele Georg Spalatinhoz, Bölcs Frigyes titkárához (1484–1545). Mivel az eredeti kérdés nem maradt fenn, csak Luther válasza, nem tudjuk biztosan, nem eleve könyvajánlást kért-e Schart. Luther egyébként rendfőnöke, Johann von Staupitz (1465 k. – 1524) *Ein buchlein von der nachfolgüg des willigē sterbēs Christi* (1515; VD16 S 8697) című művét ajánlotta meleg szavakkal.
- 2 Vö. WA Br 1. köt. 508.12–13, 198. sz. (1519. szept. 22.) és 1. köt. 548.3–11, 215. sz. (1519. nov. 1.), mindkettő Luther levele Spalatinhoz.
- 3 WA 2. köt. 679–697. A szövegnek már több digitalizált korai kiadása is elérhető szabadon az interneten. Ezek egyszerűen megtalálhatók a VD16-ból, ezért itt csak egyetlen kiadás URL-jét adom meg (<http://daten.digital-sammlungen.de/0002/bsb00024068/images/>, vö. VD16 L 6480, utolsó hozzáférés: 2015. ápr. 30.). A *sermo* Friedrich Károly és Muntag Andor fordításában várhatóan még ebben az évben megjelenik az LVM 6. kötetében. Köszönöm a kötet szerkesztőjének, Csepregi Zoltánnak, hogy a készülő kiadás kéziratát rendelkezésemre bocsátotta. Az idézetek magyar változatát e fordítás alapján közlöm.
- 4 A mű keletkezés- és kiadástörténetéhez részletesebben lásd korábbi tanulmányomat: Ittész Gábor: Szerkezet és retorika Luther meghalásra felkészítő sermójában. *Theologiai Szemle, Új folyam*, 2011. 1. sz. 10–18, itt 10.
- 5 Csak néhány példa az ezredforduló óta: Winkler, Klaus: *Seelsorge*. 2., jav. és bőv. kiad. Berlin, 2000, Walter de Gruyter, 466–467; Ngien, Dennis: Picture Christ. Martin Luther’s Advice on Preparing to Die. *Christianity Today*, 2007. no. 4. 66–69; Ulrich-Eschemann, Karin: Begleitung beim Sterben – Bereitung zum Sterben. Ein tröstliches Beispiel aus Luthers *Sermon von der Bereitung zum Sterben*. In uő: *Leben, auch wenn wir sterben. Christliche Hoffnung lernen und lehren*. Göttingen, 2008, Vandenhoeck & Ruprecht, 59–61.

gyakorlat kialakulásához.⁶ Luther azonban nem a semmiből hozott létre valami újat, hanem sokkal inkább megújított egy késő középkori hagyományt, amelyhez maga is ezer szállal kötődött.⁷

A középkori örökség

A műfaj, amelyben a *Bereitug* gyökerezik, Luther idejében már évszázados hagyományra tekintett vissza. Neve latin szakszóval *ars moriendi*, vagyis a meghalás művészete (avagy tudománya vagy mestersége). Jellegzetes késő középkori műfaj ez, amely az 1350 után a lakosságot soha nem látott mértékben tizedelő pestisjárványok nyomán alakult ki.

Az *ars moriendi* tágabban tehát egy középkori, illetve középkori eredetű műfajt jelöl, amelybe a halálra felkészítő műveket soroljuk, ideértve a Canterbury Anzelmnek (1033 k. – 1109) tulajdonított ún. anzelmi kérdéseket is, amely ennek a típusnak az egyik legkorábbi példája.⁸ A megjelölés szűkebb értelemben egy konkrét műre, illetve könyvcsoportra vonatkozik. A *Speculum* [vagy *Tractatus*] *artis bene moriendi* a konstanzi zsinat idején (1414–1418) keletkezett.⁹ Szerzője ismeretlen, de azt tudjuk, hogy háttérben Jean Gerson (1363–1429) *La science de bien mourir* (1408) című műve áll. (2. kép) Gerson a párizsi egyetem kancellárja és a zsinati mozgalom meghatározó alakja volt, korának egyik legnagyobb tekintélyű teológusa, aki a *doctor*

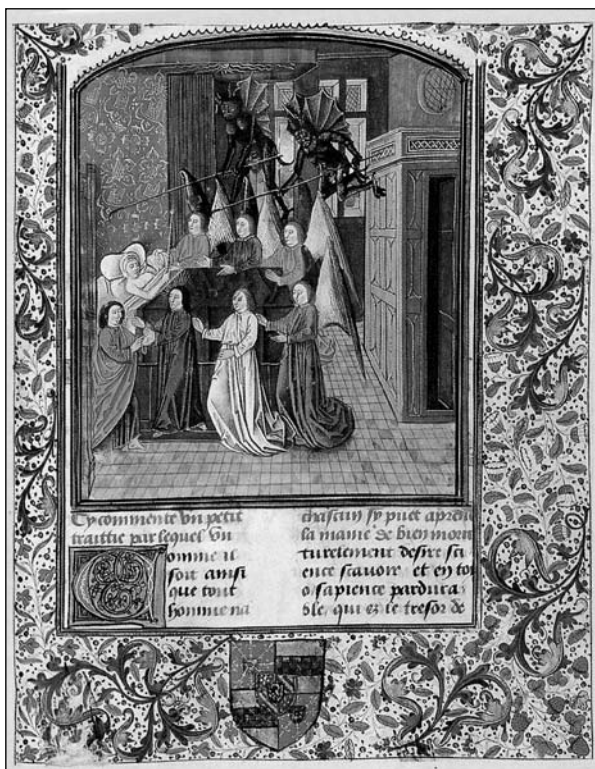
1. kép: A *Bereitug* egyik első kiadásának címlapja (Lipcse, 1519 – VD 16: L 6478)

- 6 Ennek a hatásnak az első évtizedét dokumentálja részletesen Reinis, Austra: *Reforming the Art of Dying. The ars moriendi in the German Reformation (1519–1528)*. Aldershot–Burlington, 2007, Ashgate.
- 7 Luther és a középkori hagyomány kapcsolatához vö. Akerboom, Dick: „...Only the Image of Christ in Us”. Continuity and Discontinuity between Late Medieval *ars moriendi* and Luther’s *Sermon von der Bereitug zum Sterben*. In Blommestijn, Hein – Caspers, Charles – Hofman, Rijcklof (szerk.): *Spirituality Renewed. Studies on Significant Representatives of the Modern Devotion*. Leuven, 2003, Peeters, 209–272; Barth, Hans-Martin: *Leben und sterben können. Brechungen der spätmittelalterlichen ars moriendi in der Theologie Martin Luthers*. In Wagner, Harald (szerk.): *Ars moriendi. Erwägungen zur Kunst des Sterbens*. Freiburg i. B., 1989, Herder, 45–66; Goetz, Werner: *Luthers Ein Sermon von der Bereitug zum Sterben und die spätmittelalterliche ars moriendi*. *Lutherjahrbuch*, 1981. 97–114; Wicks, Jared S.J.: *Applied Theology at the Deathbed. Luther and the Late-Medieval Tradition of the Ars moriendi*. *Gregorianum*, 1998. 345–368.
- 8 *Admonitio morienti et de peccatis suis nimium formidanti* (PL 158. köt. 685–688).
- 9 Az 1450 körül *The Book of the Craft of Dying* címen megjelent angol változata, illetve néhány további hasonló, de rövidebb szöveg Virág László magyar fordításában is hozzáférhető: *Ars moriendi. A meghalás művészete*. Budapest, 2004, Articus.

christianissimus (a. m. 'legke-resztyénibb tanító') címet vívta ki magának. *Opus tripartitum* című könyvét eredetileg franciául írta,¹⁰ majd latinul is megjelent, és az első katekizmusként tartják számon. Ennek harmadik része az említett *La science de bien mourir*, amelyet a *Speculum* egy bevezetéssel, egy sor imádsággal és a kettő között még egy – a halottat fenyegető kísértésekről szóló – szakasszal egészített ki.¹¹

A *Speculum* összesen hat fejezetből áll. Az első a téma fellevezetése. Alaptétele, hogy a halál Isten előtt értékes lehet, de fel kell rá készülni. Meg kell tanulni, hogyan lehet jól meghalni – éppen erről szól ez a könyv. A 2. fejezet a haldoklóra leselkedő kísértéseket foglalja össze, és egyszersmind az ellentétpárjukat is megnevezi. Ez a legjelentősebb kiegészítés Gerson traktátusához

képest. Az öt legnagyobb veszélyt a hitetlenség, a kétségbeesés, a türelmetlenség, a gőg (ön-elégültség) és a múló javak jelentik. Ellenszerük értelemszerűen a hit, a remény, a türelem, az alázat és a lemondás. A következő fejezetek a halálos ágy körüli helyes magatartásra tanítanak: az *ars* akár tudomány, akár művészet, akár mesterség, mindenképpen konkrét gyakorlatra utal. Először – az anezmi kérdések nyomán – azok a kérdések szerepelnek, amelyeket a haldoklónak fel kell tenni (3. fejezet). Ezek célja, hogy a halál szélén állót segítsék hite megvallásában. Ezt követi a haldoklónak szóló útmutatás (4. fejezet), amely az *imitatio Christi* – Krisztus követése – középkori gyakorlatából táplálkozik. A halálos ágyon mindenkinek azt kell tennie, amit Krisztus tett a kereszten – nevezetesen öt dolgot: imádkozott (Lk 23,43), felkiáltott

2. kép: Jean Gerson, *La science de bien mourir* ['A jó halál tudománya'] (1408 – Gothai Kutatókönyvtár Memb. I.118)

10 Releváns része modern kiadásban: La médecine de l'âme. In Glorieux, Palémon (kiad.): Jean Gerson: *Oeuvres complètes*. 1–10. köt. 11 részben. Párizs–Tournai, 1960–1973, Desclée, 7/1. köt. 404–407.

11 A témához bővebben lásd O'Connor, Mary C.: *The Art of Dying Well. The Development of the Ars moriendi*. New York, 1942, Columbia UP, repr. New York, 1966, AMS; Rudolf, Rainer: *Ars moriendi. Von der Kunst des heilsamen Lebens und Sterbens*. Köln–Graz, 1957, Böhlau.

(Mt 27,46), könnyezett (Lk 19,41),¹² Isten kezébe tette le lelkét (Lk 23,46) és szabadon kilehelte lelkét (Mt 27,50). A fejezet ennek megfelelő imádságokat tartalmaz, amelyeket a haldokló mondhat el. Az utolsó két rész a jelenlevő rokonok, barátok számára tartalmaz iránymutatást, akik szerettüket kísérik a végső úton. Az 5. fejezet elemi tanítást ad arról, hogyan viselkedjünk a halálos ágy mellett, az utolsó szakaszban pedig olyan imádságokat találunk, amelyeket a jelenlevők mondhatnak el a haldoklóért.

Tekintettel arra, hogy a *Speculum* Gerson munkájára támaszkodik, ő viszont kora egyik legműveltebb tudósa volt, nem meglepő, hogy a szöveg óriási apparátust mozgat, és lépten-nyomon a legkülönfélébb tekintélyekre hivatkozik. Köztük ókori filozófusokkal, egyházatyákkal, kánonjogi dokumentumokkal, számos középkori szenttel és tudóssal, valamint pápával találkozunk.¹³ Természetesen közben ó- és újszövetségi igehelyeket is idéz.

A szűkebb könyvcsoportba tartoznak harmadikként az ún. illusztrált *ars moriendik*. Ezek 1450 körül jelentek meg, és ma már tudjuk, hogy a *Speculum* rövidített kiadásaként jöttek létre, bár sokáig ezeket tartották a műfaj korábbi változatának és a *Speculum* őskének.¹⁴ Valójában azonban a hosszabb mű 2. fejezete kel bennük önálló életre úgy, hogy a szöveg képi ábrázolásokkal egészül ki. (3–12. kép) Ennek a könyvtípusnak számos változata létezik. Közös bennük, hogy tizenegy képet tartalmaznak, amelyek közül öt pár a *Speculum* 2. fejezetében tárgyalt kísértések és ellenszerük illusztrációja, az utolsó pedig a kísértések feletti végső győzelmet ábrázolja, amint a halál pillanatában távozó lelket az angyalok befogadják.¹⁵ A tizenegy fametszetből álló sorozatnak tizenhárom különböző – részben színezett – változatát ismerjük, de ezekről kimutatható, hogy összefüggő hagyományt képeznek, és egyetlen ősrre, E. S. mester (1420 k. – 1468 k.) rézmetszeteire mennek vissza.

Ez a szűkebb értelemben vett *ars moriendi* rendkívül népszerű könyv volt a középkor végén. A *Speculumot* számos nyelvre lefordították, Angliában különösen széles körben elterjedt.¹⁶ Hogy mekkora piaca volt a XV. században, azt világosan jelzi, hogy hosszabb változatából Európa-szerte háromszáz kéziratot példány maradt fenn, míg az illusztrált rövidebből ősnyomtatványként – 1500 előttről – mintegy száz kiadást ismerünk. Ez tehát a hagyomány, amelyből Luther irata is táplálkozik, és amelyet alaposan meg is újított.

12 Az evangéliumok nem említik, hogy Jézus a kereszten könnyezett volna. A passiótörténet nyitányát jelentő virágvasárnapi bevonulásakor azonban megsíratta Jeruzsálemet.

13 Az idézett tekintélyek listája, a bibliai hivatkozások – és a teljesség igénye – nélkül: Arisztotelész (Kr. e. 384–322), Seneca (Kr. u. 4–65), Jeromos (347 k. – 420), Ágoston (354–430), Cassiodorus (487–583), I. Gergely pápa (540 k., 590–604), Izidor (556–663), Anzelm, Clairvaux-i Bernát (1090–1153), Gratianus dekrétumai (XII. sz.), Petrus Cantor (megh. 1197), III. Ince pápa (1160 k., 1198–1216), Albertus Magnus (1193–1280) és Duns Scotus (1266 k. – 1308).

14 Vö. 11. jz. A ma általánosan elfogadott keletkezéstörténetet O'Connor rekonstruálta először.

15 A táblák (egy sorozatának) reprodukciójához és magyar nyelvű ismertetéséhez vö. Kovács Dénes: Az „ars moriendi” táblák üzenete. *Kharón. Thanatológiai Szemle*, 2010. 4. sz. 1–23, online: http://www.kharon.hu/?t=2010-4_kovacs-ars#mc (utolsó hozzáférés: 2015. ápr. 30).

16 Vö. 9. jz.

Luther sermója

Luther hús – változó hosszúságú – számozott szakaszra tagolja rövid írását. Ezek között akadnak néhány soros bekezdések is, és a leghosszabb sem több, mint egy oldal.¹⁷ Az első öt alkotja a bevezetést, amelyet három nagyobb téma követ.¹⁸ Ezek közül az elsőt a haldoklót fenyegető kísértések alkotják, amelyeket Luther három képpel ragad meg [6–14]. Ezután a szentségek tárgyalása következik [15–17], majd az utolsó résznek A halál óráján címet adhatnánk [18–20].

Az első két szakaszban Luther nagyon röviden foglalkozik a halálra készülő testi és lelki búcsúzásával.¹⁹ Ezekről a kérdésekről ebben az összefüggésben nincs több mondanivalója. A haldoklónak már nem azzal kell foglalkoznia, amit hátrahagy, hanem az előtte álló úttal. A harmadik

3. kép: *Ars moriendi*, 1/a tábla: 'A hitelenség kísértése' (E.S.mester, 1450 k.)

4. kép: *Ars moriendi*, 1/b tábla: 'A hit vigasztalása a hitelenség ellen' (E.S.mester, 1450 k.)

bekezdés néhány erőteljes képpel átértelmezi a halált. Olyan az, mint a szülőcsatorna, amely szűk, szoros és sötét, de az életre és a korábbinál – a metafora szintjén az anyaméhénél – összehasonlíthatatlanul tágabb és szebb világra vezet. Erre az útra azonban fel kell készülni, aminek legjobb eszköze a szentségek vétele [4]. Luther az úrvacsora mellett ekkor még a gyónást és

17 A továbbiakra ezekre hivatkozom [ ]-ben.

18 A mű szerkezete, vagyis hogy a hús szakasz milyen tematikus mintázatot rajzol ki, a szakirodalom egyik legtöbbször tárgyalt kérdése. Korábbi tanulmányomban (*Szerkezet... vö. 4. jz.*) én is részletesen foglalkoztam vele, itt azonban nem szükséges bővebben kitérnünk rá. Az áttekinthetőség kedvéért a továbbiakban egyszerűen négy részre tagolom a szöveget.

19 Az előbbi egyetlen mondat, de az utóbbi sem több egy féltucat sornál.

az utolsó kenetet is szentségnek tekinti,²⁰ azonban hangsúlyozza, hogy a szentségek vételénél a hit a legfontosabb mozzanat. A szentségek tisztelete – gondoljunk az úrnapi körmenetek és a szentségimádás elterjedésére a XIII. század után – a késő középkori vallásgyakorlás alapvető mozzanata, amit Luther és első olvasói is magától értődőnek tekintettek. A reformátor azonban semmiképpen nem a külső gesztusokban, hanem a hitben látja a tiszteletadás kulcsát. „A tisztelet abban áll, hogy én hiszem azt, hogy igaz, és meg is történik velem mindaz, amit a szentség jelent, amit Isten benne mond és megmutat” [5].

5. kép: *Ars moriendi*, 2/a tábla: 'A kétségbeesés kísértése' (Lipcse, 1500 k.)

6. kép: *Ars moriendi*, 2/b tábla: 'A remény vigasztalása a kétségbeesés ellen' (E.S. mester, 1450 k.)

A *sermónak* ez a bevezető része sok szempontból rokonítható a *Speculum* 1. fejezetével. Luther is a halál értelmezésével, isteni rendbe illesztésével indítja a gondolatmenetet, és nála is az utóbbi alapozza meg a rémisztő kilátás átértékelését. Egyúttal ő is hangsúlyozza, hogy a meghalásra fel kell készülni: végső soron tehát az ő *sermója* is annak a lelkipásztori-teológiai

20 1519 Luthernél még a szentségértelmezés formálódásának időszaka (vö. pl. Luther Márton: *Bűnbánat, Kezrettség, Úrvacsora. Három sermo a szentségekről, 1519*. Budapest, 1994, Magyarországi Luther Szövetség. /Magyar Luther Füzetek, 4./), és a halálra felkészítő *sermo* ebből a szempontból is jelentős dokumentum (vö. pl. Stock, Ursula: *Die Bedeutung der Sakramente in Luthers Sermonen von 1519*. Leiden, 1982, Brill; Schwab, Wolfgang: *Entwicklung und Gestalt der Sakramententheologie bei Martin Luther*. Frankfurt a. M. – Bern, 1977, Lang). A kérdés tárgyalására azonban itt terjedelmi okokból nincs lehetőségem.

felismerésnek és elköteleződésnek köszönheti létrejöttét, mint Gerson traktátusa és az abból kinövő hagyomány. A szentségek és a hit kétségtelenül sokkal markánsabban jelennek meg a bevezető részben Luthernél, mint az őt megelőző szerzőknél, de a különbség itt is relatív. Az anzelmi kérdések kapcsán láttuk a hit megvallásának fontosságát a korábbi szemléletben is, és a középkori szövegek között is ismerünk olyan változatot, amely viszonylag jelentős teret szentel az oltári szentség vételére való felkészítésnek.²¹ Fontosabb eltérés, hogy Luther néhány bibliai verstől eltekintve egyáltalán nem idéz tekintélyes forrásokat, és sokkal közvetlenebb hangon – gyakorlatiasabban és kevésbé tudálékosan – szólal meg.

Reformátori képmeditáció

A hatodik szakaszban azzal vezeti be az első nagy tematikus egységet, hogy a szentségek erejét akkor érhetjük meg legjobban, ha tudjuk, mivel szemben vannak segítségünkre. Luther kimondatlan előfeltevése, hogy minél nagyobb a rossz, amitől megvédenek, annál hálásabbak leszünk a segítségért, amelyet annak legyőzéséhez kapunk, és annál jobban fogjuk tisztelni a szentségeket, amelyek ebben erősítenek. A fenyegetést három képben foglalja össze, amelyeknek egy-egy szakaszt szentel. Ezek a haldoklóra törő kísértések. A halál képe hűtlenné tesz Istenhez

7. kép: *Ars moriendi*, 2/b tábla: 'A remény vigasztalása a kétségbeesés ellen' (német, 1466 k.)

8. kép: *Ars moriendi*, 2/b tábla: 'A remény vigasztalása a kétségbeesés ellen' (M.Z. mester, 1500–1510 k.)

21 Vö. pl. az ún. Caxton-féle rövid értekezés (1491) in *Ars moriendi...* (vö. 9. jz.) 39–44, itt 42–43.

[6], a bűn pedig reménytelenségbe taszít [7], míg a pokol – amit Luther az eleve elrendelés kérdésével azonosít – figyelmünket Isten szeretetéről a haragjára irányítja, és így elveszünk [8].

A párhuzamok a *Speculum* 2. fejezetével nyilvánvalók. Szerkezetileg is hasonló helyen – a bevezetés után – bukkan fel a két szövegben ugyanaz a téma, és mindkét esetben ez

9. kép: *Ars moriendi*, 5/a tábla: 'A múlt javak (kapzsiság) kísértése' (E.S. mester, 1450 k.)

10. kép: *Ars moriendi*, 5/a tábla: 'A múlt javak (kapzsiság) kísértése' (francia, 1465)

a legnagyobb terjedelmű egység. Igaz, hogy a kísértések száma a XV. századi ötről Luthernél háromra csökken,²² de ezek közül az első kettő nála is a hitetlenség (3. kép) és a kétségbeesés (5. kép). Amikor a reformátor képekről beszél, valószínűleg nem is egyszerűen metaforákat használ vagy a haldokló pszichés élményeire, látomásaira utal, hanem az illusztrált *ars moriendi*k általánosan ismert fanyomataira is gondol. Ezekkel egész közeli ikonográfiai párhuzamokat is megfigyelhetünk a következő szakaszokban.

A kísértés kárhozatba döntő képei úrrá lesznek rajtunk, ha nem vigyázunk, ezért el kell kerülnünk az ilyen gondolatokat. A magunk erejéből azonban nem vagyunk képesek erre [9]. A megoldást az jelentheti, hogy újrakeretezzük a halál, bűn és pokol képeit, és nem önmagukban, hanem Krisztusban tekintünk rájuk. A részleteket a következő szakaszok bontják ki.

²² Visszatekintve a *sermo* rövid bevezető szakaszai [1–2] értelmezhetők úgy, mint az ötödik kísértés (anyagi javakhoz, illetve mulandó dolgokhoz való ragaszkodás) programatikusan tömör feldolgozása.

A halálra Krisztusban és szentjeiben kell néznünk, akik legyőzték azt [10]. Az illusztrált *ars moriendik* második képén nem csak egy angyal, hanem a szentek végeláthatatlan sora áll az ágy mellett, a hit vigasztalását nyújtva a haldoklónak (4. kép). A bűnt nem a bűnösökben, hanem a kegyelemben, vagyis a keresztre feszített Krisztusban kell szemlélni [11], a poklot pedig Krisztus mennyei képében, aki értünk pokolra szállt [12]. A második kísértés kapcsán a *Speculum* 2. fejezete is a megfeszített Jézusra irányítja a figyelmet, amit a fanyomatos könyvek képileg is felidéznek. Igaz, a kétségbeeséssel szemben a remény vigasztalását az üdvösségre jutott bűnösök hirdetik a haldoklónak. Péter apostol a kakas mellett a kulcsról, a magdalai Mária az alabástrom tégelyről²³ ismerhető fel (6–8. kép). A harmadik szereplő az ágy mellett a jobb lator, de a keresztre feszített alak képe áttételesen Jézusra is utal.²⁴ Az ágy lábánál pedig Pál apostolt láthatjuk megtérése pillanatában.

A reformátori szöveg egyik legjelentősebb újítása éppen ennek a kapcsolatnak közvetlenebbé tétele. A szentek jelenléte nagyon is markáns a *Bereitungen*, és a XXI. századi protestáns érzékenység számára szinte zavaróan erőteljes.²⁵ A középkori hagyománnyal összevetve viszont épp az a szembeötlő, hogy a *sermóban* mennyivel egyértelműbben alárendelt, Krisztushoz kötött szerepet kapnak a szentek. Luther nemcsak csökkenti a kísértések számát, hanem sokkal határozottabb krisztocentrikus fókusz is ad ennek a résznek. Valóban Krisztusra irányítja az olvasó figyelmét, hogy őt lássa a kísértés képei helyett. A képtematika összefoglalásaként és lezárásaként a következő két szakasz ezt a szemléletet teljesíti ki.

Az első ószövetségi igehelyek (Bír 7,6–22 és Ézs 9,3) értelmezésével ad bibliai megalapozást az elmondottaknak [13]. Luther azonban ezeket a textusokat is Krisztusra vonatkoztatja, akit háromszoros képként mutat be. Feltámadása által az élet képévé lett a halál ellen, engedelmesége által a kegyelem képévé a bűn ellen, szeretete által pedig a mennyország képévé a pokol ellen. Jézus nemcsak legyőzte a halál, bűn, pokol hármását, hanem el is szenvedte ezeknek a képeknek a kísértését [14]. Ezt Luther Mt 27,40–44 alapján egy rövid passiómeditációban fejti ki, amelybe még Lk 19,43–44 hasonló olvasatát is beépíti.²⁶ Azzal, amit tett, Krisztus példát ad nekünk is arra, hogyan viselkedjünk a ránk törő képekkel szemben.

Ebben is a *Speculum* hatása tükröződhet, hiszen ott is megjelenik a keresztre feszített Krisztusról szóló meditáció – először Clairvaux-i Bernát nyomán a kétségbeesés kísértésének ellenszereként, majd a 4. fejezet meghatározó témájaként –, és Luther is követendő példaként állítja az olvasó elé a haláltusáját vívó Jézust. Mégis van a két megközelítés között egy alapvető

23 Több evangéliumi történet egymásra vetítésével alakult ki az a hagyomány a nyugati keresztyénségben, amely a Jézust Betániában alabástromtartóból drága kenettel megkenő névtelen asszonyt (Mt 26,6–13 és Mk 14,3–9) végül a magdalai Máriával azonosította (vö. Mk 16,1; Lk 7,36–50; Jn 12,1–8).

24 A T alakú kereszt és a test rögzítésének módja (szegezés helyett kötözés) egyértelműen jelzi, hogy nem Jézust ábrázolja a kép.

25 Vö. Vajta Vilmos: *Communio. Krisztus és a szentek közössége Luther teológiájában*. Budapest, 1993, Magyarországi Luther Szövetség. /Magyar Luther Könyvek, 1./, különösen is 63–65; Ittész Gábor: *Üdvképek, szentségek és a szentek közössége. Teológiai súlypontok Luther meghalásra felkészítő sermójában. Református Szemle*, 2012. 2. sz. 148–165, itt 157–162.

26 Vö. Ittész: *Üdvképek...* (vö. 25. jz.) 152.

különbség. A XV. századi szöveg aktív cselekvésre biztat, és ennek megfelelően számba is veszi azt az öt dolgot, amit tennünk kell. Luther ezzel szemben a passzivitásra helyezi a hangsúlyt. Jézus néma maradt és Istennek szentelte magát – tegyük tehát mi is ezt [14]. A földi élet összefüggésében szokás szembeállítani a középkor kontemplatív ideálját a reformáció cselekvő szemléletével, itt azonban éppen ennek ellenkezőjét látjuk. Ez érthető, ha figyelembe vesszük a kontextust, amely ellentétésre fordult (e világi élet helyett a halálra készülés). Az emberi aktivitás, helyes cselekvés tanítása helyett Luther az Istenre hagyatkozást, az elengedést hangsúlyozza, hiszen az utolsó órán nem tudjuk magunkat megtartani.

Ahogy azt máshol részletesebben kifejtettem,²⁷ Luther átütő retorikai erővel valósítja meg egyedül Krisztusra mutató teológiai programját. A képmeditáció során a kísértés képeinek hármas ellenszerét adja az olvasó kezébe. Előbb

a kegyelem három képét állítja velük szembe, majd magát Krisztust értelmezi hármas képként, végül Krisztus hármas tétével össze is foglalja az előzőeket. Jézus legyőzte a halált,

Ha nem hiszünk, minden hiába, a legmennyeyebb jel sem ér semmit.

---

bűnt, poklot; nekünk ajándékozza a kegyelem képeit, hogy harcoljunk a kísértésük ellen, sőt maga is legyőzte a kísértésüket. Luther tehát valóban többszörösen is Krisztusban szemléli a haldoklót fenyegető kísértést, így azt teszi, amire az olvasót is biztatja. A figyelmet kizárólag Krisztusra irányítja: ebben megteremti a tartalom és forma egymást erősítő egységét. A *Speculumban* nem valósul meg ilyen erős összhang a szöveg két rétege között, pedig a mondanivalónak és a retorikának ez a szoros megfelelése a *Bereitung* fél évezredes sikerének egyik meghatározó eleme.

Ajándékok a haldokló hitének erősítésére

A hátralevő kétszer három szakaszban Luther ezt a megközelítést viszi végig. Először a szentségek kérdéséhez tér vissza. Az egész képmeditáció voltaképpen ennek a megalapozását szolgálta, a szentségek erejét az általuk legyőzött kísértések nagyságán keresztül mutatta be. A *Speculumban* és illusztrált *ars moriendiben* nem sok szó esik a szentségekről, a reformátori szövegnek viszont ez áll az egyik gyújtópontjában. Luther először is Isten cselekvését hangsúlyozza: „a szentségekben a pap által a te Istened, maga Krisztus működik, szól és hat” [15]. Ezért kell a szentségeket tisztelnünk, aminek a legfőbb – sőt egyetlen – módja a hit [16]. Mivel Isten ígérete megerősítésére adja nekünk a szentségeket, nem szabad kételkednünk bennük. Ha nem hiszünk, minden hiába, a legmennyeyebb jel sem ér semmit [17]. Ez egyúttal azt is jelenti – és Luther lelkipásztori érzékenységgel siet is ezt tisztázni –, hogy bár hatalmas ajándék és erőforrás lehet a szentség a haldokló számára, hiánya semmiképpen nem választhat el Istentől. A reformátor itt annak a szorongásnak igyekszik elejét venni, hogy akinek nincs módja halálos ágyán a szentségekben részesülni, annak számára ez ne legyen teher. A szentségek vétele megerősítheti a haldoklót, de nem nélkülözhetetlen feltétele a jó halálnak. Ahhoz elegendő a

²⁷ Vö. Ittzés: *Szerkezet...* (vö. 4. jz.).

hit. Ezekben a szakaszokban tartalmilag nem mond újat Luther, de összefűzi a *sermo* szinte valamennyi fontos gondolatát. Ezek tematikus középpontjában a hit áll. A szöveg legfontosabb célja itt is a halálra készülődő olvasó hitének erősítése. Retorikailag tehát a korábbihoz hasonló stratégiát látunk.

Több új elemet tartalmaz a *sermo* utolsó nagyobb egysége, ahol három szakaszból ket-
tőben Luther olyan témákat emel ki, amelyek addig legfőljebb visszafogottan voltak jelen. Mindkettő közeli rokonságot mutat a középkori hagyománnyal. A tizennyolcadik szakasz a szentek közösségével foglalkozik. Ebbe kap-

11. kép: *Ars moriendi*, 6. tábla: 'Győzelem minden kísértés felett a halál órájában' (E.S. mester, 1450 k.)

12. kép: *Ars moriendi*, 6. tábla: 'Győzelem minden kísértés felett a halál órájában' (M.Z. mester, 1500–1510 k.)

csolnak be a szentségek – készítette elő már korábban Luther a témát [15]. Igaz, hogy senki nem halhatja a mi halálunkat²⁸ – de ugyanilyen fontos, hogy halálunkban sem vagyunk egyedül. A halállal magunknak, de nem magunkban, nem egyedül kell szembenéznünk. Az illusztrált *ars moriendik* utolsó képén, a kísértés fölötti végső győzelmet ábrázoló tizenegyedik (6. sz.) metszeten egy apró emberalakot – a haldoklóból éppen távozó lelket – angyalok és szentek csoportja veszi magához (11–12. kép). Ezt a pillanatot Luther is megragadja a *sermóban*: „Ha

28 Vö. Luther Márton: *Nyolc böjti prédikáció Wittenberg népének. 1522. március 9–16-ig.* Budapest, 1994, Magyarországi Luther Szövetség. /Magyar Luther Füzetek, 3/, 11.

elhagy a lélek, ők [az angyalok, szentek és minden teremtmény] ott vannak és fogadják, és te nem veszhetsz el” [18].

Az utolsó előtti szakasz erőteljes buzdítás az imádkozásra. Egész életünkben könyörgünk, hogy Isten tartson meg a hitben az utolsó órákon is [19]. A képek és a szentségek után ebben a kontextusban is a hit áll a középpontban: egyfelől mint imádságunk tárgya (hit a halálos ágyon is), másfelől pedig mint ennek az imádságnak a meghallgatásában való bizalom, hiszen Istentől erős ígéretünk van erre. Az imádság talán a legnyilvánvalóbb kapcsolódást jelenti Luther és a *Speculum* között, amelynek a második fele (különösen is a 4. és 6. fejezet) számos könyörgést tartalmaz mind a haldokló, mind az őt kísérők számára. A reformátor azonban nem annyira konkrét imádságszövegeket ad az olvasó kezébe – bár apró példa erre is akad ebben a szakaszban –, hanem azt a hitét erősíti, hogy – az élete során és a halálos ágyán elmondott – imádságai valóban meghallgatásra találnak. A párhuzamokon túl tehát ismét megfigyelhetjük a korábban látott eltéréseket. Luther itt is az emberi cselekedetről (imádkozz!) az isteni ígéretre (imádságod meghallgatásra talál) helyezi át a hangsúlyt.

A huszadik rész úgy foglalja össze a *sermo* legfontosabb gondolatait, hogy egyszerre mind hat pontban ujjhegyre is szedi Isten ajándékait, amelyekkel a halálra készülőt segíti. Luther – mint a kilencedik szakasztól kezdve végig – egyes szám második személyben fogalmaz. Neked adja az élet, kegyelem és megváltás képeit a bűn, halál és pokol képei ellen. Bűnödöt, haláloedat, poklodat Krisztusra veti, aki legyőzi őket. Kísértéseidet Krisztusra hárítja, aki megtanítja, hogyan állj meg azokban. Biztos jelet ad – a szentséget –, hogy minden kétségtől megszabadítson. Megparancsolja angyalainak és a szenteknek, hogy figyeljenek rád és fogadják be a lelkedet. Neked pedig megparancsolja, hogy imádkozz, és biztos legyen abban, hogy meghallgat. Ha ezért az irgalmáért dicsérjük és szeretjük Istent, az is nekünk válik a javunkra, „mert a szeretet és a dicséret nagyon megkönnyíti a halált” [20].

„Mert a szeretet és a dicséret nagyon megkönnyíti a halált.”

Luther mindvégig arra törekszik, hogy elvégezze az olvasóban azt a munkát, amelyet feladatul szab számára: Krisztusra és gazdag ajándékaira irányítsa figyelmét, hogy ezzel elűzze halálfélelmét és erősítse hitét. Ezt a megközelítést láttuk a képeket tárgyaló egységen belül, és a *sermo* egészének szintjén is, hiszen a szentségekről, a szentek közösségéről vagy az imádságról szóló részek érvelését ugyanezek a megfontolások vezérelték. Ahogy az első tematikus egységen belül a kísértés képeire egyre újabb és újabb rétegekben halmozta Krisztus és a kegyelem hármasságát, úgy terjeszti ki a további szakaszokban az ajándékok sorát a képektől a szentségeken át a befogadó közösségig és az imádságig. Ezek mind a haldokló hitét erősítik, amit Luther fáradhatatlan és változatos érveléssel számtalanszor kifejt. A szövegnek ez a mindvégig megőrzött fókuszáltsága és következetes retorikai stratégiája az egyik alapvető forrása annak, hogy a *sermo* ötszáz év után is él és hat.

Győzelem a halálban

A jó halál művészete legalább egy fél évezredet ölel át (1400–1900), és Luther itt elemzett könyvecskéje mérföldkő volt ebben a történetben. Erről tanúskodnak azok a késői metszetek is, amelyek a reformátor saját halálát is ebbe a megújított *ars moriendi* hagyományba ágyazva ábrázolják (13. kép). A XIX. században rendkívül népszerű volt a téma; Luther utolsó óráját is

13. kép: Győzelem a halálban: Eisleben, 1546. február 18. éjszakája (F. Nargeot rézmetszete, 1860 k., Pierre-Antoine Labouchère után)

számos változatban megörökítették, és rajta kívül sok más híres emberről is készült hasonló kép. Elrendezésben, ikonográfiában nem nehéz felfedezni a rokonságot a középkori illusztrált *ars moriendi* metszeteivel, még sokatmondóbb azonban a kép címe. A jelenetet nem Luther nevével, hanem halálzásának adataival azonosítja az alcím (*Eisleben, 1546. február 18. éjszakája*), míg a főcím évszázadokon átívelve kapcsolódik az *ars moriendi* utolsó táblájához: *Győzelem a halálban*. A késői utódok így tanúskodtak arról, hogy nemcsak Luther művét, hanem személyét is annak a hagyománynak a részeként látták, amelynek a megújításához olyan jelentősen hozzájárult halálra felkészítő *sermójával*.

A középkori előzményekhez való kapcsolódásokat a reformátori irat számos részletében láttuk. Bár bizonyos szerkezeti párhuzamok is kirajzolódtak a *Bereitung* és a *Speculum* között, a tematikus megfelelések ezeknél jóval fontosabbak. A haldoklóra törő kísértések tárgyalása mind tartalmában, mind módjában – képek és ellenképek során keresztül – éppúgy összeköti

a középkori és a reformátori hagyományt, mint a megfeszített Krisztusról való meditáció motívuma vagy a haldokló számára passiójában követendő példát is mutató Jézus alakja. A korábbi hagyomány bizonyos elemei azonban feltűnően hiányoznak Luthernél. Nem veszi át például a traktátus tagolását, tematikus felépítését, nem idéz Biblián kívüli tekintélyeket, és teljességgel mellőzi a haldokló körül jelenlevőknek szóló iránymutatásokat.²⁹ Ezek fontos különbségek, a legnagyobb újdonság talán mégis inkább abban mutatkozik meg, ahogy Luther feldolgozta a megörökölt-átvett témákat.

A hit nála központi, szinte kizárólagos szerepet játszik. Újraértelmezi a szentségeket, és új értelmezést ad a szentek közösségének (és segítségül hívásának)³⁰ is. Fáradhatatlanul újra meg újra visszatér krisztocentrikus alaptételéhez, és töretlen következetességgel irányítja a figyelmet Jézusra. Az ő keresztjét állítja a középpontba, ahol Krisztus a *sermóban* megszólított olvasóért is elszenvedte és legyőzte a halál, bűn, pokol kísértését. A megfeszített példájának követése nem külső cselekedetekben, hanem Istenre hagyatkozó bizalomban valósul meg, amely elválaszthatatlan attól a személyes bizonyosságtól, amely a reformátori teológia egyik markáns vonása.³¹ Ez egyúttal azt is jelzi, hogy ezek a jellegzetességek nemcsak a jó halál lutheri művészetét határozzák meg, hanem messze túl is mutatnak azon. Egész teológiájának – és az egész reformációnak – meghatározó hangsúlyai voltak, hiszen a reformáció a kegyességet is megújította, méghozzá messzemenően és maradandó érvénnyel.

Rövidítések

LVM = Csepregi Zoltán – Fabiny Tibor – Ittész Gábor – Reuss András (szerk.): *Luther válogatott művei*.

Eddig 5., 7–8. köt. Budapest, 2011–, Luther Kiadó.

PL = Migne, Jacques-Paul (szerk.): *Patrologiae cursus completus. Series Latina*. 1–221. köt. Párizs, 1844–1864, Garniere.

VD16 = *Verzeichnis der im deutschen Sprachgebiet erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* (www.vd16.de).

WA = *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. 1–73. köt. 85 részben. Weimar, 1883–2009, Böhlau.

WA Br = *D. Martin Luthers Werke. Briefwechsel*. 1–18. köt. Weimar, 1930–1985, Böhlau.

29 Vö. pl. Akerboom 249, Barth 52–53 és Goetz 109 és 114 (mindegyikhez vö. 7. jz.).

30 Vö. Ittész: *Üdvképek...* (vö. 25. jz.) 161–162.

31 Reinis (6. jz.) éppen ebben az üdvbizonyosságban látja a reformátori halottaskönyvek (*Sterbebücher*) alapvető újszerűségét (5 és *passim*).

Mindent szépen elrendezett, hazaérkezett. Terray László (1924–2015) emlékezete

Az elmúlt években, hónapokban egyre ritkábban kaptunk e-mailt tőle. Fél füllel hallottuk, hogy komolyan beteg. Mégis váratlanul ért bennünket a szomorú hír, amikor a Norvég Egyházi Szolgálat Izraelért jelenlegi főtitkára tudatta, hogy Terray László – aki tizennégy éven át (1967–1981) volt e poszton a hivatali elődje – 2015. augusztus 8-án, sabbát napján e földi futását elvégezve megpihent és hazaérkezett. Tudjuk: mindent fokozatosan, precízen elrendezett. Legyen áldott az emléke!

A *Keresztyén Igazság* 1989-es indulása óta számos cikk jelent meg tőle és róla. Legutóbb csaknem két évvel ezelőtt, a 90. születésnapján a Norvégiában tanult fiatal lelkészek köszöntöték.¹ Én magam is többször írtam róla: először a hetvenedik születésnapján a *Protestáns Szemlében* készítettem vele interjút.² Életútjának egyes állomásait legrészletesebben 2008-ban az

Ordass-díj átadásakor a róla szóló laudációban idéztem fel.

Álljanak most itt rövidített formában ezek a sorok a megemlékezés és a hála koszorújaként!

Földi futását elvégezve megpihent és hazaérkezett.

1924-ben született Miskolcon, a lelkészi pálya választásában nagy szerepet játszott egykori választánára, Weiszer Elek indítása és Túróczy Zoltán püspök evangelizációi. 1946-ban szentelte lelkésszé Ordass Lajos püspök.

1948-ban a Lutheránus Világszövetség ösztöndíjával került Norvégiába. Megbetegedése, valamint a magyarországi kommunista hatalomátvétel miatt külföldön maradt. Norvégiában néhány éven belül letette a lelkészi szolgálathoz szükséges vizsgákat. Elsajátította a lapp nyelvet is, s tanulmányozta a laestadiánus ébredési mozgalmat.

1954-ben az oslói missziótudományi intézetben kapott állást mint a neves norvég missziológus, Olav G. Myklebust asszisztense. Tíz éven át a norvég evangélikus missziói tanács elnöke, 1985-ben két hónapig egyházkerületének megbízott püspöke volt. 1956 decemberétől három hónapig egy norvég állami bizottság tagja volt, amely 1500 magyar menekültet telepített át Norvégiába.

1963-ig Oslóban magyar lelkészi szolgálatot is vállalt. Kezdetől fogva részt vett a Külföldön Élő Magyar Evangélikus Lelkigondozók Munkaközösségének szervezésében, húsz éven keresztül mint ügyvezető elnök, tíz évig pedig mint az *Útitárs* című folyóirat szerkesztője. 1978 és 1990 között a munkaközösség teológiai lapjának, a *Koinoniának* kiadója. Majdnem negyedszázadon

---

1 Terray László 90 éves. *Keresztyén Igazság, Új folyam*, 2013. 4. sz. 57–59.

2 Ifj. Fabiny Tibor: Interjú a hetvenéves Terray Lászlóval. *Protestáns Szemle*, 1994. 1. sz. 67–73.

keresztül a Norvég Egyházi Misszió által fenntartott, Monte-Carlóból sugárzott rádióműsorok felelős szerkesztője.

Terray László lelkesi és egyházszerzői munkája mellett igen kiterjedt missziológiai tevékenységet és a hazai egyházzal kapcsolatos szervezői feladatokat is vállalt. Nevéhez fűződik a Nemzetközi Ordass Alapítvány megszervezése, az Ordass-archívum létrehozása. Ordass Lajosról írt életrajza 1983-ban norvég, majd hamarosan német és a kilencvenes évek második felében angol nyelven is megjelenik. Vajta Vilmos így méltatta munkásságát: „Neki köszönhetjük az első életrajzot Ordass Lajosról, valamint a kommunista rendszerhez alkalmazkodó hazai »hierokrácia« jellemzését. Mindezzel a magyar egyháztörténetírás és korunk egyházi helyzetének jövőendő értékeléséhez lényeges alapot vetett.”³

A kommunizmus idején a pártállam és az akkori egyházi vezetők szemében Terray László a megfigyelt ellenség volt: egy alkalommal a Ferihegyi repülőtéren elvették a nála lévő iratokat, és tíz éven keresztül nem kapott beutazási vízumot Magyarországra. Testvéreinek és barátainak azonban távollétében is lelki tartást jelentett.

A kelet-európai rendszerváltás után különösen sokat munkálkodott azon, hogy a fiatal magyar egyháztörténészek a nemzetközi kutatás vérkeringésébe sikeresen bekapcsolódhassanak. A Budapesten tevékenykedő Gisle Johnson, missziói lelkész életéről is könyvet írt.

Két évtizede joggal nevezte őt Dóka Zoltán – Kendeh Györgyhöz hasonlóan – egyházunk utazó püspökének. De nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben is. Az ottani evangélikus gyülekezeteket a norvég egyház révén tudta támogatni. Munkásságát ezért honorálták ott tiszteletbeli doktori címmel. Az itthoniakon is rendszeresen segített. Mindig ott termett, ahol baj volt. Saját nevét, vagy a támogatás forrását sokszor anonimitásban hagyta. A hivatalosaknak Terray neve a rendszerváltozás előtt nemkívánatosként, s a rendszerváltozás után is még kényelmetlenül csengett. Egyházvezetőkkel diplomáciai paktumot sohasem kötött.

Terray László szenvedélyesen az ügynek, az evangélium igazságának élt, és ugyanakkor egészségesen hűvös tárgyilagossággal tudta kutatási eredményeit a nyilvánosság elé tárni. Szívóssága tiszteletet, embersége szeretetet ébreszt bennünk.

Terray László megismerte Krisztus keresztjét, s ezért is tudta „felvigyázóként” ébren tartani bennünk a kereszthordozás nekünk adatott példáját, Ordass Lajos hitvalló életművét. A Krisztus-követésről, a kereszthordozásról, az egyház tegnapi vagy régi történetéről is csak az tud hitelesen szólni, aki valamit maga is hordoz Krisztus keresztjéből.

Igen kiterjedt missziológiai tevékenységet és a hazai egyházzal kapcsolatos szervezői feladatokat is vállalt.

Joggal nevezte őt Dóka Zoltán egyházunk utazó püspökének.

---

3 Vajta Vilmos: Terray László írásai. Koinonia 1993. karácsony 38. sz.

Terray László folyóiratunkban megjelent írásai

- Kirekesztették a „valóságot”? : Evangélikus Világyűlés Budapesten.* Keresztyén Igazság, 1993. 17. sz. 24–38.
- Ordass Lajos és Eivind Berggrav.* Keresztyén Igazság, 1995. 27. sz. 30–47.
- Bonyhádi emlék.* Keresztyén Igazság, 1996. 30. sz. 29–31.
- „Ordass-vita” Norvégiában.* Keresztyén Igazság, 1996. 31. sz. 29–31.
- A norvég „Ordass-vita”.* Keresztyén Igazság, 1996. 32. sz. 38.
- Az „Írás-tudó”.* Keresztyén Igazság, 1997. 33. sz. 8.
- Ordass Lajos evangélikus püspök irathagyatéka.* Keresztyén Igazság, 1997. 34. sz. 19–22.
- Észak nem felejt!* Keresztyén Igazság, 1998. 38. sz. 12–16.
- Ordass Lajos és Veöreös Imre.* Keresztyén Igazság, 1999. 43. sz. 33–35.
- Ordass-szimpozium Ausztriában.* Keresztyén Igazság, 2001. 49. sz. 30–31.
- Mozaikszemek az Ordass-centenárium alkalmából.* Keresztyén Igazság, 2001. 51. sz. 12–13.
- Ordass Lajos bizonyásgtételének visszhangja külföldön.* Keresztyén Igazság, 2002. 54. sz. 2–16.
- Emlékmorzsa Ordass Lajossal kapcsolatban.* Keresztyén Igazság, 2002. 55. sz. 29–30.
- Széljegyzetek egy alapítványról.* Keresztyén Igazság, 2003. 57. sz. 2–6.
- Helyesbítés.* Keresztyén Igazság, 2005. 68. sz. 38.
- Jubilál a Világszövetség.* Keresztyén Igazság, 2007. 73. sz. 6–8.
- Küzdelem az ideológiával.* Keresztyén Igazság, 77. sz. 42–45.
- Válasz a laudációra.* Keresztyén Igazság, 2009. 81. sz. 23–24.
- Preludium „Budapest 1984”-hez.* Keresztyén Igazság, 2009. 82. sz. 30–38.
- Amit elmondtam volna Révfülöpön.* Keresztyén Igazság, 2010. 85. sz. 21–27.
- Történelmi kép – hitelesen. Kerekasztal-beszélgetés Korányi András: Hanem szeretni is című könyvéről (beszélgetőtársak: Boleratzky Lóránd, Fabiny Tibor, Ittész János, Mirák Katalin).* Keresztyén Igazság, 2012. 4. sz. 7–29.
- Füstbe ment terv.* Keresztyén Igazság, 2013. 100. sz. 33–42.

Születni, létezni, cselekedni. Igetanulmány Róm 15,7–13 alapján

⁷Fogadjátok be tehát egymást, ahogyan Krisztus is befogadott minket az Isten dicsőségére. ⁸Mert mondom: Krisztus a zsidóság szolgájává lett az Isten igazságáért, hogy megerősítse az atyáknak adott ígéreteket. ⁹A népek pedig irgalmáért dicsőítsék az Istent, ahogyan meg van írva: „Ezért magasztallak téged a népek között, és nevednek dicséretet éneklek.” ¹⁰Ezt is mondja: „Örüljetek, népek, az ő népével együtt.” ¹¹És ezt is: „Dicsérjétek, ti népek mind, az Urat, és dicsőítse őt minden nép.” ¹²Ézsaiás pedig így szól: „Hajtás sarjad Isai gyökeréből, és népek uralkodójává emelkedik: benne reménykednek a népek.” ¹³A reménység Istene pedig töltsön be titeket a hitben teljes örömmel és békességgel, hogy bővelkedjete a reménységben a Szentlélek ereje által.

Mielőtt hozzákezdenénk az év igéjét is magában foglaló igeszakasz magyarázatához, szükséges azt néhány bevezető gondolat erejéig egyfelől mai korunk kontextusába, másfelől a – páli teológia megértésében és megismerésében kiemelkedő jelentőséggel bíró – római levél teológiai üzenetének összefüggésébe helyezni.

Az elmúlt hetekben, hónapokban a befogadással kapcsolatos igék hatalmas „karriert” futottak be különféle közösségi portálokon és internetes megosztó oldalakon. Nyilván mindezzel világos összefüggésben van azzal a közbeszédet majd fél éve uraló – kétségkívül komoly kihívásokat magában rejtő – problémahalmazzal, amelyet migrációként emlegetünk. Szomorú megdöbbenéssel figyeltem, hogy még a Szentírást ismerők, s vele gyakran foglalkozók közül is sokan felelőtlenül, nem kellő megfontoltsággal „váltották aprópénzre” a Biblia szavainak üzenetét, amikor az eredeti szövegkörnyezetükből kiragadott igékkel próbálták alátámasztani a maguk által elfoglalt és elfogadott álláspontot.

Egyrészt szögezzük le: szükséges és kívánatos, hogy az egyház elmondja véleményét olyan aktuális témákban, amelyek nemcsak társadalmunkat, hanem egész Európát és a világot is érintik, vagy sokkal inkább feszítik. Az egyház úgynevezett „prófétai szolgálatához” ez mindig hozzátartozott. Másrészt a másokon való segítség (kiváltképp, ha tényleg rászorultakról van szó) igenis keresztyén feladat. Senki nem tagadhatja, hogy van kötelességünk és az Istentől kapott mandátum alapján felelősségünk is az ilyen emberek irányába. *Ugyanakkor nem lehet elégszer felhívni a figyelmet arra a roppant nagy veszélyre, amely kétségkívül tetszetősen hangzó, ám a szentírók eredeti szándékával nem feltétlen egyező módon és formában akarja kifejezni és ezáltal „marketizálni” a Biblia üzenetét.* Soha nem helyes, ha saját elképzeléseinkhez szabjuk a Szentírás tanítását. Eszembe jut egy „kedves” mondat, amelyet még teológus koromban hallottam valakitől: van egy nagyon jó igehirdetésem, már csak egy ígét kellene

A befogadással kapcsolatos igék hatalmas „karriert” futottak be.

---

találni hozzá. Helytelen sorrend, amely tévútra visz minket. Nem saját gondolatainkhoz kell igét, igéket keresni, sokkal inkább Isten igéje alapján megmérni gondolatainkat. *A kiindulópontunk mindig Isten szava, amely az örök élet beszéde* (vö. Jn 6,68). Még nagyobb veszedelem, ha bizonyos társadalmi, politikai körök elvárásaihoz igazodva mi magunk is (nagyobb elfogadottságért, elismerésért, anyagi előmenetelért, vállon veregetésért vagy ki tudja, milyen indokok alapján) a kötelezőt „mantrázzuk” csupán, csakhogy politikailag korrekt (PC) legyen mondani-valónk. Pál apostol tanítása kísérje életünket: „... ne igazodjatok e világhoz, hanem változzatok meg értelmetek megújulásával, hogy megítélhessétek: mi az Isten akarata, mi az, ami jó, ami neki tetsző és tökéletes.” (Róm 12,2) Tévúton járunk akkor is, ha az egyházban és világban egyaránt jelenlévő, kétségkívül sokak által elfogadott és megkérdőjelezhetetlen igazsággal bíró, ám szerintünk mégis rosszul értelmezett liberalizmus kártékony premisszáihoz igazodunk, s ehhez igazítjuk és formáljuk Isten igéjét. Ebben az esetben is legyen tanítómesterünk Pál apostol, aki ezt írja: „Minden szabad nekem, de nem minden használ. Minden szabad nekem, de ne váljak

semminek a rabjává.” (1Kor 6,12) Majd pedig ezt: „Minden szabad, de nem minden használ. Minden szabad, de nem minden épít.” (1Kor 10,23) (Nem helyes, ha csupán e páli igék első felét hangsúlyozzuk unásig: „Minden szabad

Soha nem helyes, ha saját elképzeléseinkhez szabjuk a Szentírás tanítását.

nekem...”) Nem dőlhetünk be azoknak a politikai szónoklatoknak sem, amelyekben a Bibliát nem ismerők, s ezt a nem ismerést büszkén hirdető közszereplők kéri számon rajtunk a keresztyén viselkedést vagy épp a jó cselekedeteket. Nekünk mindig Isten igéjéből kell kiindulni, azt kell egyre jobban megértenünk és megismernünk, *hogy „tisztán és igazán” továbbadjuk és hirdessük – akár alkalmatlan időben is – a bennünk élő reménységet. Nem embereknek kell ezért megfelelni, hanem az egykor majd minket is számon kérő felséges Istennek.* Nem szabad tehát hagyni és engedni, hogy mások határozzák meg küldetésünk tartalmát, hisz azt már a küldetésünk Gazdája meghatározta. József Attila sorait fogadjuk meg saját elhívásunkra alkalmazva is: „Az igazat mondd, ne csak a valódit.”¹ Nekünk csak az egyedüli igazságot, vagyis az evangélium igazságát szabad és kell hirdetni. Ezért soha ne saját véleményünk alátámasztására használjuk Isten szent igéjét! Ellenkezőleg: a keresztyén ember attól keresztyén, hogy Isten igéje alakítja és formálja életét.

Az év igéje – függetlenül az aktuális társadalmi kérdésektől – mindig a figyelem középpontjában áll. Áhítatok hangoznak el róla, konferenciák mondanivalójának összefoglaló tanításaként, egyházi táborok igei üzenetének vezérfonalaként is megjelenik. *Ugyanakkor némelyek a bevándorlás kérdésével összefüggésben politikai véleményük kifejezésére is felhasználták.* Meggyőződésünk szerint helytelenül. Ma már mindenki látja, hogy annyira sok szálon haladnak az események, s oly mértékben kaotikussá és átláthatatlanná vált a helyzet, hogy azt nem lehet a „mindenkit fogadjunk be” demagógiájával megoldani. Ennél még sokkal

1 József Attila: Thomas Mann üdvözlése. In *József Attila összes költeménye*, <http://mek.oszk.hu/00700/00707/html/vs193701.htm> (letöltve: 2015. augusztus 18.)

súlyosabb baj, hogy ez az ige nem is erre biztat minket. E tanulmánynak nem feladata, hogy teljes körűen állást foglaljon a migráció (újkori népvándorlás?!), sokféle összefüggést magában foglaló kérdésével kapcsolatban, épp ezért nem is tesz rá kísérletet. Ugyanakkor kimondott célja és küldetése, hogy elsegítsen minket az év igéjének helyes megértésére, hogy aztán azt senki ne használhassa felelőtlenül, politikai ízlésvilága szerint megfogalmazott véleményének alátámasztására.

Meglepőnek tűnhet első olvasásra, de János apostol tanúságtételével kezdjük a kijelölt textus magyarázatát, aki evangéliumának 6. fejezetében a kenyérszaporítás csodájáról ír.

Ismerjük mindnyájan a történetet: Jézus ötezer

embert elégít meg a pusztában, a nép pedig királlyá akarja tenni (Jn 6,1–15). Nincs ebben semmi szokatlan és meglepő. Jézusnak ez a tette ugyanis végre beleilleszkedett azokba a korabeli népszerű – Messiás-várással összefüggő – elképzelésekbe, miszerint már itt a földön teljes dicsőségében jelenik meg Isten országa, Jézus – politikai, társadalmi értelemben is – diadalra viszi a szabadulás ügyét, ezáltal békeességben, örömben és jólétben élhet népe. A kenyérszaporítás után nyilván mindenki elégedett volt, és elégedettségének hangot is adott: ilyen királyra van szükség, aki kenyeret ad az éhezőknek! Jézus azonban nem engedte, hogy megkoronázzák, inkább „visszavonult ismét a hegyre egymagában.” (Jn 6,15) A fejezet végén pedig már azt olvassuk, hogy a legtöbben otthagyják. Mert amikor arról beszélt, hogy az ő teste az igazi kenyér és vére az igazi ital, amely az örök életre is megtart, sokan hátat fordítottak neki. (vö.: Jn 6,52–65) *Milyen érdekes, hogy a földi kenyér mindenkinek kellett, a mennyei viszont már kevésbé volt „népszerű”!* Nincs ez másként manapság sem. Ezért nem szabad hagynunk, hogy a világ által nekünk kitalált skatulyák és bélyegek szerint végezzük szolgálatunkat, miszerint az egyház dolga kenyeret adni az éhezőknek, segíteni a rászorulókn, erkölcsös életre nevelni az ifjúságot, hogy azok jó állampolgárok legyenek majd, stb. Ezek természetesen vállalható értékek és kétség kívül hozzátartoznak a keresztyén élethez. Ám nagyon kevés, ha csak ennyit nyújtunk a ránk bízottaknak. Mégis hamar beleesetünk ebbe a veszélyes csapdába, hisz ezen a téren sokkal könnyebben és gyorsabban lehet látványos eredményeket felmutatni, mintsem az

ember elvesztéséről és az evangélium életújító erejéről szóló tanúskodással. Azonban ha a bennünk élő „dicsőség-teológus” lázad is ellene, akkor sem állhatunk meg itt, hiszen sokkal több bízott ránk! A kereszt evangéliuma, mely által Jézus valóban elhozta a szabadulást és az üdvösséget, vagyis a teljes megváltást. Ha nem e szilárd alapon áll hitünk és életünk, akkor cselekedeteink üressé, súlytalanná, felszínessé és értelmetlenné válnak. Ám ezt az igazságot még a Jézushoz közel állók sem nagyon értették. János ezért nem akarta megkeresztelni, sokkal inkább visszatartani őt a pusztában (vö. Mt 3,14). Ezért mondta Péter felelőtlenül a keresztaláláról beszélő Jézusnak, hogy „...Uram, ez nem történhet meg veled!” (Mt 16,22) Ezért volt meggondolatlan az első számú tanítvány, amikor nem engedte, hogy Jézus az ő lábát is megmossa az utolsó vacsorán (Jn 13,6–8). A kenyérszaporítással szemben ezek már nem

Némelyek a bevándorlás kérdésével összefüggésben politikai véleményük kifejezésére is felhasználták.

Ránk ennél több bízott!

---

nagyon illettek bele a Messiásról alkotott „népszerű” képbe. Ami pedig a legkevésbé sem illett bele, és ma is sokaknak bántja a szemét: az maga a kereszt.

Jézus azonban soha senkinek nem engedte, hogy saját elképzeléseinek és vágyainak beteljesítőjét lássa benne. Ő egyedül Isten akaratát hirdette és követte a földön, ahogyan erről Pál apostol bizonyoságot tesz: „... engedelmeskedett mindhalálig”, amiért Isten felmagasztalta őt (vö. Fil 2,8–9). *Amikor a kereszten lelkét kilehelte, mondván: „Elvégeztetett!” (Jn 19,30) – nem emberek cselvetése vagy épp rosszakarata, hanem Isten tökéletes terve vált valóra,* amely egyeseknek ma is bolondság, másoknak pedig botrány, de nekünk, akik reménységünk szerint üdvösségre jutunk: az Istennek ereje és bölcsessége (vö. 1Kor 1,23–24). Saját akara-

A római levél lényege: *szétrombolni, kiirtani és megsemmisíteni a test minden bölcsességét és igazságosságát.*

ta szerint senki nem lehetett Jézus tanítványa. Sőt, éppen szándékunk és akaratunk, vagyis *saját magunk igazságába vetett bizodal munk a legnagyobb akadály a vele való közösség áldásainak megtapasztalására.* Nem véletlenül ír Luther ekképp: „a római levél lényege:

szétrombolni, kiirtani és megsemmisíteni a test minden bölcsességét és igazságosságát – még ha ezek az ember szemében, akár a mi magunkéban is tekintélyesnek látszanak, s ha mégoly őszintén és szívből gyakoroljuk is azokat –, s helyükre ültetni, plántálni, megsokasítani a bűnt, bármilyen kis mértékben volnának is jelen az életünkben.”² Miért akarja Pál növelni a bűnt? Hogy megmutathassa, milyen gazdagon árad ránk Isten kegyelme. *Hisz közte és közöttünk az egyetlen érintkezési lehetőség az ő végtelen irgalma, amely a keresztra kínja alá rejtve érte el csúcspontját.* Nekünk pedig nincs érdemünk, és nem vagyunk jók. Elemi erővel hirdeti mindenütt az apostol ezt a felfoghatatlan és érthetetlen égi szeretetet, és Krisztus minden apostolának ma is csak erről szabad tanúskodnia. Isten feltárta előttünk szívének szándékát, és megmutatta minket megmenteni akaró nagy irgalmát és kegyelmét.

Miután Pál a római levél első 11 fejezetében a Krisztus megváltó munkájáról és a hit általi megigazulásról szóló tanítását alaposan kifejtette, a 12. fejezettől a levél végéig etikai kijelentések egész sorával találkozunk. *Luther magyarázatából azonban jól látható, hogy mind-*

A jócselekedeteknek, *amely az épület, mindenekelőtt biztos és megbízható alappal kell rendelkezniük.*

az, ami ezekben a fejezetekben felhangzik, feltételezi az előzőekben leírtak meglétét és ismeretét. „Miután [Pál] az előzőekben az igazi alapot elhelyezte, amely a Jézus Krisztus (1Kor

3,11), a kősziklát, amelyre az okos ember épít (Mt 7,24), és miután a hamis alapot szétzúzta, nevezetesen önmagunk igazságát és érdemeinket, a homokot, amelyre a bolond ember épít (Mt 7,25), mostantól elkezdni az aranyat, ezüstöt, drágakövet ráépíteni. A jócselekedeteknek, amely az épület, mindenekelőtt biztos és megbízható alappal kell rendelkezniük, amelyre a szív ha-

² Weltler Sándor ford. *Luther M.: A római levél magyarázata.* Magánkiadás, Pápa, 2015, 5. /A fordítás alapjául szolgáltató mű: Luther, Martin: *Vorlesung über den Römerbrief 1515/1516,* Chr. Kaiser Verlag, München, 1937/

gyatkozhat, amely alapján megingathatatlanul megáll, [...] *hogy még akkor is, ha nem építene arra, az alap részére adott legyen.* Velük ellentétben munkálkodnak a szenteskedők a maguk cselekedeteivel. Ők azok, akik a bizodalmutakat saját lelkiismeretükre építik, és úgy gondolják, hogy valójában eleget is tettek...³ (kiemelés – W. G.) *Látható ebből a néhány mondatból, hogy amikor Luther a levél etikai részét kezdi tárgyalni, a hangsúlyt akkor is az alapra helyezi.* Ebből a szempontból is beszédes üzenetet hordoz számunkra a jánosi bizonyágtétel egy ide kívánczó igéje. Jézus mondja: „»Én vagyok az igazi szőlőtő, és az én Atyám a szőlősgazda. Azt a szőlővesszőt, amely nem terem gyümölcsöt énbennem, lemetszi; és amely gyümölcsöt terem, azt megtisztítja, hogy még több gyümölcsöt teremjen. *Ti már tiszták vagytok az ige által, amelyet szóltam nektek.* Maradjatok énbennem, és én tibennetek. Ahogyan a szőlővessző nem teremhet gyümölcsöt magától, ha nem marad a szőlőtőn, úgy ti sem, ha nem maradtok énbennem. Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők: aki énbennem marad, és én őbenne, az terem sok gyümölcsöt, mert nélkülem semmit sem tudtok cselekedni.«” (Jn 15,1–5) (kiemelés – W. G.)

Vagyis benne kell megmaradnunk, hogy életünket, munkánkat áldása kísérelje. Folytatva Luther szavait: „...*Krisztus minden jócselekedetet megelőz. Ingyen adja az alapot: a nyugodt lelkiismeretet és a bizakodó szívet.* [...] Hol van olyan ostoba építőmester, aki hozzáfogna a munkához, mielőtt a ház fundamentuma elkészült volna? Nem az alapot keresi-e meg először, amelyet a földre építettek, [...] vagy amely már eleve adott volt?

Krisztus minden jócselekedetet megelőz. Ingyen adja az alapot.

Tehát ahogyan a sziklaföld, fáradozásunk nélkül magától adja nekünk az alapot, úgy ajándékozta nekünk Krisztus (tőlünk függetlenül) az ő igazságát, a békét, a lelkiismeret bizonyosságát, hogy mindezek után a mi jótetteink ezekre épülhessenek.

Eddig az új ember születését tanította, az újjászületést írta le, amely új létet ajándékoz (Jn 3,3). *Mostantól az újjászületett élet cselekedeteit tárgyalja, amelyet jogtalanul igényelnek azok, akik még nem lettek új emberré.* Mert ez a lét megelőzi a cselekedeteket, a szenvedés pedig a létet. *Tehát egymást követi: születő, létező, cselekvő.*⁴ (kiemelés – W. G.) Az e tanulmány címéül választott lutheri gondolat is azt hívatott kifejezni, hogy Isten kegyelme mindent megelőz.

Luther szavaiból kiténik, hogy az újjászületett emberekhez, vagyis a római gyülekezet már keresztyénné lett közösségéhez szól az apostoli tanítás. Azokhoz, akik már Istent megismerték úgy, mint szerető Atyát. Akik már átérték a bűnbocsánat örömét. Mert láthatjuk – elég saját egyházunk viszonyaira tekinteni –, hogy még az újjászületett embernek is bőven szüksége van igei útmutatásra. Szép énekünk sorai is erre utalnak: „Színed előtt minden nap elesem, / De van nekem tenálad kezesem...” (EÉ 1294) *Mivel az óembert halálunkig nyakunkon cipeljük, annak öldöklése naponként szükséges.* Luther a keresztség kapcsán írja, hogy „a bennünk levő régi embernek naponként bűnbánattól és megtéréstől vízbe kell fulladnia és meghalnia

3 A római levél magyarázata 375.

4 A római levél magyarázata 375.

minden bűnével és gonosz kívánságával együtt, és viszont naponként új embernek kell előjönnie és feltámadnia, hogy Isten előtt igazságban és tisztaságban éljen örökké.”⁵ Még a legkisebb gyermek is tudja, hogy csak a jó fa teremhet jó gyümölcsöt. *Vagyis ha jó gyümölcsöt szeretnénk látni, mindenek előtt a fát kell jóvá tenni.* Ezt a szolgálatot pedig teljes egészében Isten igéje végzi el bennünk a szentségekkel (kereszttség, úrvacsora) együtt, a Szentlélek ereje által. Eszünkbe juthat Jeremiás elhívásának egy izgalmas mondata is: „Lásd, én a mai napon népek és országok fölé rendellek, hogy gyomlálj és irts, pusztíts és rombolj, építs és plántálj!” (Jer 1,10)

Ha jó gyümölcsöt szeretnénk látni, mindenek előtt a fát kell jóvá tenni.

Nem Jeremiás személye áll mindenek felett, hanem az az ige, amit Isten a korábbi vers (Jer 1,9) tanúsága szerint a szájába adott. Ez meggyezik a páli teológia igazságával is. *Előbb fel kell hagyni az embernek minden önmagában*

bízó reménységével, össze kell törnie, bűnbánatot kell tartania, hogy aztán a romokon valami más, valami igazán szép és új épülhessen Isten kegyelme és szeretete által. Mind az (önmagunk igazságát) romboló, mind pedig az építő munkát Isten igéje végzi el bennünk. Ennek a helye pedig az egyház, a gyülekezetek közössége, ahol a bűnei alatt összeroppan ember átélheti a hozzá kegyelemmel és irgalommal lépő Isten felemelő szeretetét.

Csak ebből a kiindulópontból érthető meg a tanulmány alapjául szolgáló szakasz, amelyet 3 részben tárgyalunk. Elsőként a 7. és 8. versek teológiai üzenetére figyelünk, amely az év igéjét is magában foglalja: „Fogadjátok be tehát egymást, ahogyan Krisztus is befogadott minket az Isten dicsőségére.” (Róm 15,7) Az előbbiekből már világosan láthatjuk, hogy súlyosan félreérti, sőt megmásítja és meghamisítja az apostoli üzenet tartalmát, aki e kijelentés kapcsán valami általánosságban kötelező erkölcsi parancsról beszél. Pál keresztyéneknek ír egy számunkra is jól azonosítható probléma kapcsán, amelynek elburjánzását apostoli felelősségének tudatában nem nézhette tétlenül. Nem egy mindenkire érvényes utasítást ad, hanem a *gyülekezet egységének megteremtésén munkálkodik.* Intelme tehát reakció egy, a római keresztyén közösségen belül megjelenő, annak létét megnehezítő, kereteit pedig egyre inkább feszegető problémára. Ahogyan a levél korábbi fejezeteiben is láthatjuk, a gyülekezeti tagok közti – különbözőségeik ellenére is megvalósítható – egység lehetősége mellett tör lándzsát az apostol, a hitben erősek és a gyengék után (vö. Róm 14,1–4) ezúttal a pogányokból és a zsidókból lett keresztyének „ellentáborára” is kiterjesztve. Nem ebben az egy esetben találkozunk ezzel az attitűddel a páli levélimrodalomban. Hasonló utalások szerepelnek – a bizonyíthatóan a rómainál korábban keletkezett – első korinthusi levél elején is, ahol ugyan más a felmerülő gond forrása, de mégis hasonló formában ölt testet – szakadásokat okozva a gyülekezetben. Ismerjük jól a korinthusi helyzetet: a különféle kegyességi irányzatok alapján pártokra szakadt gyülekezet tagjai – keresztyén létük ellenére – egymásnak estek: „»Én Pálé vagyok, én Apollósé, én Kéfásé...«” – mondták (1Kor 1,12). Mindenki a hozzá legközelebb álló apostolhoz tartozónak

5 Pröhle K. ford. Luther M.: A kis káté. In *Luther Márton négy hitvallása. A keresztyén ember szabadságáról, A kis káté, A nagy káté, A keresztyén hit főtételei.* Budapest, 1983, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 94.

vallotta magát. Pál azonban soha nem engedte, hogy a gyülekezet tagjai földi személyekhez kötődjenek. *Ezért az alapra helyezi hangsúlyt.* A korinthusiakat a kereszt igéjére, s annak személyre történő alkalmazására, vagyis a keresztségükre emlékezteti. Nem gyakorlatiasan akarja megoldani ezeket a feszültségeket, nem hív össze konfliktuskezelő tréninget, hanem a dolgok mélyére ás. Tudja jól ugyanis, hogy a pártoskodás csupán a „felszín fecsegése.” A probléma gyökere abban érhető tetten, hogy a gyülekezet tagjai az alaptól szakadtak el. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy nem vonja kétségbe a pogány múlt bűneibe visszaesők megtérésének valódiságát, „csak” emlékeztet: a keresztre és a keresztségre. A keresztség mint a földi léten túli életünk perspektívájának kiindulópontja kiváló eszköz arra, hogy visszavezesse a helyes útra a gyülekezet tagjait. A keresztségben kapott kegyelem örök. *Ezért ha visszatekintünk új életünk kiindulópontjára, vagyis a keresztségre, akkor újra világos lesz elhívásunk tartalma és célja is, és újra megvalósul az egység,* amiként másutt is erről tanúskodik az apostol: „... egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség” (Ef 4,5). Akkor eltűnnek a különbözőségek, hisz „... nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban” – tanítja nekünk Pál (Gal 3,28).

Az intelem alapja a római levél 15. fejezetében is – a korinthusi megoldáshoz hasonlóan – Krisztus megváltó tette. Ahogyan korábban már jeleztük: nem egyszerűen a hitben erős és gyenge, hanem a gyülekezet zsidó és pogány eredetű tagjai állnak szemben egymással. *Krisztus szolgálatának, a megváltásnak ezért most éppen arról a következményéről tanúskodik az apostol, mely által ezt a minden másnál élesebb ellentétet áthidalta és kiküszöbölte.* Ezért az ő egyháza az a hely, ahol zsidók és pogányok teljes egységben, különbség nélkül dicsőítik az Atyát irántuk tanúsított irgalmasságáért. Ő (mármint Krisztus) azért lett „a körülméltelkedés szolgájává”,⁶ hogy ezzel nyissa meg sajátos módon az utat a pogányoknak az üdvösségre, ahogyan az Izráelnek adott ígéretek szólnak erről. Ézsaiás így prófétál: „Eredményes lesz szolgám munkája, magasra emelkedik, igen hatalmas lesz.” (Ézs 52,12) Ami a választott népnek még próféciaként, isteni ígéreteként hangzott, számunkra már beteljesedett valóság. Krisztus az ő kereszthalála által megismerhetővé, elérhetővé és hozzáférhetővé tette a kegyelmes Isten ránk gazdagon áradó áldásait: a bűnbocsánat, a béke és az üdvösség, vagyis szolgálatának „eredménye”, keresztyén életünk szilárd alapja. Érdemes felidézni – Bach János-passiójából – egy ide kívánczó korál szövegét: „Te fogságoddal, Jézusunk, / Az üdv mihozzánk jött el. / Mély börtönöd a trónusunk, / S a jámboroknak menhely. / Mert ha nem lennél szolga te, / Mi szolgák lennénk örökre!” (kiemelés – W. G.)

Nem hív össze konfliktuskezelő tréninget, hanem a dolgok mélyére ás.

Isten abban dicsőül meg, hogy bűnösöket és erőtleneket emel magához.

---

6 A magyar fordítás Róm 15,8-ban a zsidóság szót használja, de az eredetiben szereplő περιτομή (peritomé) pontos fordítása: 'körülméltelkedés'.

Az év igéjéhez tartozik még „az Isten dicsőségére” (Róm 15,7) kijelentés is. Luther szerint Isten abban dicsőül meg, hogy bűnösöket és erőtlenekeket emel magához. *Dicsősége abban áll, hogy jótevőként bánik velünk.* Ezért szolgálja dicsőségét, ha olyan embereket visznek hozzá, akik segítségre szorulnak. Luther korában az egyház tele volt képmutatókkal, szenteskedőkkel és a saját igazságukban elbizakodott emberekkel. (Meglehető, előtte sem volt jobb a helyzet, és valószínűleg azóta sincs másként.) A reformátor ezzel szemben olyan keresztyén gyülekezeteket szeretett volna látni, amelyekben bűnösök, rászorulók, elesettek vannak, akik tudják, hogy szükségük van Isten kegyelmére, és azt is, hogy minden jót tőle várhatnak. Ezekért a jókért pedig hálával és dicsérettel tartoznak. Ilyen, bűneikből megtért emberek közössége az egyház, amelyről Pál talán akkor ír legszebben, amikor annak valóságát Krisztus testeként határozza meg. (1Kor 12,12) Mindezzel jelzi számunkra is, hogy az egyház nem e világból való közösség, hanem végső soron az üdvösség helye, ahol minden tekintetben Jézus az első (vö. Kol 1,18). *Krisztus nem egy bölcs tanító tehát, aki a helyes életre nevel, hanem ő maga az élet.* Nem véletlenül hivatkozik az apostol oly sokszor a „kereszt igéjére”, hiszen ott van a mi életünk is elrejtve, ahogyan evangélikus korálunk első sora hirdeti: „Keresztfán én üdvösségem...” (EÉ 205) A keresztfán megmutatkozó égi szeretet pedig tökéletes: megszégyeníti, kigúnyolja és nevetségessé teszi minden szeretetlenségünket. Ezért szükséges és kívánatos, hogy az az indulat legyen bennünk is, ami Krisztus Jézusban megvolt (vö. Fil 2,5)! Mindez mesterkéltén, saját döntésünkből fakadóan, önnön elhatározásunk alapján nem lehetséges, egyedül a Szentlélek ereje által.

Nem azért kell tehát egymást befogadni, mert oly nyitottak vagyunk, hanem azért, mert Krisztus is befogadott minket. *Felesleges érdemeikről beszélni, hiszen ezzel valójában tar-*

Nem azért kell egymást befogadni, mert olyan nyitottak vagyunk, hanem azért, mert Krisztus is befogadott minket.

tozunk. Nem embereknek, hanem életünk Urának és Megváltójának, aki kereszten kiontott vére által szerzett nekünk igazi békességet. Pál ezért beszél így: „Tehát Krisztusért járva követségben, mintha Isten kérne általunk: Krisztusért kérünk, béküljete meg az Istennel! Mert azt, aki

nem ismert bünt, bűnné tette értünk, hogy mi Isten igazsága legyünk őbenne.” (2Kor 5,20–21) Jézus az ő keresztye által a legsúlyosabb és legveszedelmesebb bajunkra, Istentől elszakadt életünkre, vagyis bűnös voltunkra kínál valódi megoldást. Ő tehát elsősorban nem példa számunkra, hanem ajándék. Isten nagy ajándéka, aki „bűnné lett értünk”, hogy általa békességben élhessünk: békességben Istennel és békességben egymással. E kettő ugyanis elválaszthatatlan! *Csak az Istennel való kapcsolat rendeződéséből következhet az egymással való viszony helyreállása is.* Így válik a gyülekezetben az Istennel és az egymással való közösség is megtapasztalhatóvá, amikor Krisztust magasztalja minden lélek e végtelen nagy irgalmáért, értünk hozott áldozatáért.

Luther írja: „Az egyetlen, amit Istennek adhatunk, a *hálaadó dicséret.* Ez egyúttal az egyedüli helyes istentisztelet is, mint maga mondja.

De hogyan dicsőíthetnénk Istent helyes istentiszteletben, ha őt nem szeretnénk, és javait nem élveznénk? Viszont hogyan szerethetnénk, ha nem *ismernénk* őt magát és javait? De

hogyan ismerhetnénk meg Istent, ha nem *prédikálnának* róla, s az evangéliumot véka alatt tartanák? Mert ahol nincs evangélium, ott lehetetlen az Istent megismerni. Ugyanígy lehetetlen ott az Istent szeretni is, dicsőíteni is, tehát lehetetlen istentiszteletet tartani is.

Pál apostol azt mondja, hogy ez az istentisztelet *egy szívvel és egy szájjal* történjék. Ez pedig akkor lesz meg, ha egy értelemben vagyunk, s elismerjük, hogy valamennyien egyenlők vagyunk, a Krisztusban azonos javakat nyerünk, és senki sem tolja magát rátarti göggel a másik fölé.⁷

Az előzőkben leírtakat folytatva a 9–12. versekben olyan ószövetségi utalásokat olvasunk, ahol Isten választott népe és a pogányok együtt dicsérik az Urat! Ézs 66,10-re gondolhatunk: „Örüljete Jeruzsálemmel!” Ennek az ószövetségi „csokornak” a csúcspontja a 12. versben olvasható, amely egy igazi „Krisztus-prédikáció”: „»Hajtás sarjad Isai gyökeréből...«” Luther magyarázata egészen zseniális: „A gyökereiből kifejezést ebben az esetben nem szabad úgy értelmeznünk, ahogyan azt a festők általában elképzelik. Ők itt az ősatyákra gondolnak, akik a fa alján képezik a gyökeret, és ezzel az ősatyákat nevezik ki gyökérnek. A gyökér ebben az esetben ugyanis maga a tuskó, amely mintegy fölőleg, ottmaradt, miután a fa kivágatott. Azután mégis csodálatos módon egy roppant nagy fává növekedett. *Ez azt jelenti, hogy a gyökér maga Krisztus, aki az egyház nagyságában terebélyesedett ki.* Ezen összefüggésben nevezi magát búzaszemnek, amely megsokszorozódik (Jn 12,24), és mustármagnak is, amely nagy fává lesz. (Mk 4,31k) A »gyökereiből« tehát Krisztus halálát és szenvedését jelöli, azt a Krisztust, aki értünk porig alázta magát, hogy aztán újra kihajthasson, ahogy erről Ézs 53,2 szól: Mint vesszőszál, sarjadt ki előttünk, mint gyökér a szikkadt földből. [...] Az apostol mindezzel elsimítja a zsidók és a pogányok egymás elleni harcát, hogy ne legyen köztük egyenlőtlenség, hanem kölcsönösen fogadják el egymást, ahogyan Krisztus is elfogadta őket. Mert ő nemcsak a zsidókat [...], hanem a pogányokat is magához ölelte nagy irgalmával. Ezért mindkettőjüknek elég okuk van arra, hogy Istent magasztalják, ahelyett, hogy egymással civakodnak.”⁸ (kiemelés – W. G.)

Luther értelmezését erősíti *A jelenések könyvében* olvasható ige, amelyben Jézustól halljuk: „»Én vagyok Dávid gyökere...«” (Jel 22,16). Krisztus tehát test szerint Dávid utóda (hisz ő maga mondja, hogy „»az üdvösség a zsidók közül támad«” – vö.: Jn 4,22), és az ősatyákban gyökeredzik, akiktől sarjadt, származott, ámde Lélek szerint ő a gyökér, amelyből egyháza kihajtott. Míg az előbbi esetben Krisztus maga a virág, itt ez utóbbinál mindnyájan az ő virágai vagyunk. *Luthertől tudjuk, hogy a lélek szerinti felülírja a test szerintit*, sőt azt is állítja a reformátor, hogy a test szerintiről a Szentírás tudni sem akar: Ábrahámnak sokáig nem lehetett feleségétől gyermeke, ezért a törvények értelmében a szolgálólánytól született meg első fia, Izmael. Majd Isten ígérete alapján – vagyis Lélek szerint – világra jött Izsák. Amikor az ígéret, azaz a Lélek szerinti megszületett, a test szerintinek el kellett hagynia a házat. Jézus is ezt tanítja: „»A lélek az, aki életre kelt, a test nem használ semmit: azok a beszédek, amelyeket én mondtam nektek: lélek és élet.«” (Jn 6,63) Ezért bár test szerint különbözőek, de Lélekben zsidó és pogány

7 Szabó J. ford. *Jer, örvendjünk, keresztyének.* Budapest, 2011, Luther Kiadó – Magyarországi Luther Szövetség, 384. /Magyar Luther Könyvek, 11./

8 A római levél magyarázata 468.

eredetű keresztyén is együtt dicséri az Istent irgalmáért, hiszen elfogadott, befogadott minket Jézus Krisztus által.

Míg a „gyökereiből” kifejezést Jézus halálára és szenvedésére, addig a – még szintén a 12. versben lévő – „»népek uralkodójává emelkedik«” kitévelt Luther egyértelműen a feltámadásra vonatkoztatja. *Egyedül az áll, aki már feltámadott.* Míg a világi hatalmasságok látható módon uralkodnak: törvényekkel, testi jelenlétükkel vezetnek, addig Jézus uralma hitben látható az egy Lélek által.

Amit idáig elmondott az apostol, a 13. versben tömören összefoglalja. Az igevers legérdekesebb kifejezése a reménység Istene (Θεὸς τῆς ἐλπίδος – teosz tész elpidosz). Fontos, hogy megfejtjük ennek a birtokos szerkezetnek az értelmét. Luther szerint épp ez a megjelölés különbözteti meg a hamis isteneket az igaz Istentől: a hamis istenek a látható, megfogható, birtokolható dolgokon istenek. Akik viszont az igaz Istent imádják, minden dolgukat veszni hagyják, és reménységből élnek. A reménység Istene ugyanaz, mint azok Istene, akiknek van reménységük. Ő tehát nem a csüggedők, a kételkedők istene, hanem azok ellensége és bírója. A reménység Istene tehát azt jelenti, hogy ő a reménység adományozója. Vagyis a reménység dicsőíti őt. Mert ahol reménység van, ott megtalálható Isten imádása is.⁹ Ott lesz teljes az öröm és a békesség. Mert a mi örömünk és békességünk a nem megfogható dolgokra alapozódik. Ebben egyébként nagyon különbözik a világi örömtől és békességtől. De míg ezek csupán

ideig valók, a reménységből táplálkozó öröm és békesség örökkévaló. Az ember legtöbbször csak arra tekint, ami a szeme előtt van. Így viszont nem láthat semmifajta reményt, inkább csak szenvedést és nyomorúságot. Isten az övéinek adott másfajta látást is. Nem

Az év igéje *nem arra biztat és int először, hogy keblünkre öleljük a világot, hanem arra, hogy egymás között rendezzük a dolgainkat.*

olyan látás ez, amely rózsaszínre festi a világot, hanem amely megmutatja a valóságot. Ez a hit látása. *Hit által láthatom meg, hogy ki vagyok valójában, egyúttal azt is, hogy Isten mi mindent megtett értem, hogy örök életem legyen óbenne.* Lutherrel együtt felsóhajthatunk: „Úr Jézus, te vagy az én igazságom, én meg a te bűnöd vagyok. Magadra vetted az enyémet és nekem ajándékoztad a tiédet. Olyanná lettél, amilyen nem voltál s olyanná tettél, amilyen nem voltam.”¹⁰ Sokkal könnyebb, élhetőbb és elviselhetőbb lenne az élet, ha ez a reménység valóban ott lenne a szívünkben úgy, mint egykor Pál és a többi apostol szívében. Mert csak ez lehet a mi örömünk és békességünk alapja is, „...különben ő már nem a reménység Istene lenne, aki nekünk mindezt ajándékozza. Ő, aki rejtett kincsekkel gazdagít, örömmel a személyes szomorúságban és nyomorúságban, békességgel a külső nyugtalanságban és üldöztetésekben. Ha itt hiányzik a hit, úgy a szomorúság és az üldöztetés által az ember elesik, mert eltűnt előle, amelyre biztonságos jelenét építette. Az üldöztetés által azonban eljuthat odáig, hogy reménysége túlaradóan gazdagsággá válik, ahogyan azt Pál is írja korábban: A kipróbáltság munkálja

9 Vö.: A római levél magyarázata 479–480.

10 Virág Jenő: *Dr. Luther Márton önmagáról.* Ordass Lajos baráti kör, Budapest, 1988, <http://mek.oszk.hu/02500/02567/html/> (letöltve: 2015. augusztus 18.)

a reménységet a Szentlélek erejében (Róm 5,4). Mert nem saját erőnk munkálja a kipróbáltság által a reménységet, mert akkor gyengék és tehetetlenek lennénk az üldöztetések nyomorúságában, hanem *a Lélek segít a mi erőtlenségünkön* (Róm 8,20), hogy mi a harctéren ne csak állva maradjunk, hanem tökéletessé legyünk és győzedelmeskedjünk.”¹¹ (kiemelés – W. G.)

Ahhoz, hogy el tudjunk kezdeni nagy társadalmi kérdésekben meghatározó véleményt mondani, és ezáltal a körülöttünk lévők életét formálni, alakítani, előbb végre valahára – a költőt szabadon idézve – közös dolgainkat kellene rendezni. Máskülönben minden állásfoglalásunk a széthúzást és a pártoskodást munkálja közöttünk. Nem véletlenül imádkozik Jézus ekképp: „»De nem értük könyörgök csupán, hanem azokért is, akik az ő szavukra hisznek énbenem; hogy *mindnyájan egyek legyenek* úgy, ahogyan te, Atyám, énbenem, és én tebenned, hogy ők is bennünk legyenek, hogy elhiggye a világ, hogy te küldtél el engem.«” (Jn 17,20–21; *kiemelés – W. G.*) Tudta és előre látta a Mester, hogy tulajdon testében, amely az egyház maga, mennyi szakadás támad az idők folyamán. Ez a sokféle feszültség pedig, ha láthatóvá válik, alapjaiban teszi hiteltelenné a szolgálatunkat. Így meglehet, hogy nem eszközök, hanem akadályok leszünk az evangélium terjedésben. Mert nem fogja elhinni rólunk a világ, hogy ő küldött minket. Az év igéje ma nem arra bízta és int, hogy keblünkre öleljük a világot, hanem arra, hogy egymással béküljünk meg. Hogy Krisztus teste, az egyház valóban egy legyen. *Hiszem, hogy ez az, ami igazán akut, mindennél aktuálisabb, még a bevándorlás problémájánál is égetőbb és sürgetőbb tanítás, amelyet ideje lenne meghallanunk és megtartanunk.* Ha úgy élünk majd e világban, mint akiknek élő Urunk, és örök életünk van, ha azon a szilárd alapon állunk, amelyen Pál és a többi apostol, ha a reménységünk nem „csalfa-vak”, hanem élő és ható lesz, akkor előbb-utóbb az egység is helyre áll közöttünk. Akkor el tudunk kezdeni végre „gyógyulni”, és másokat is „gyógyítani”. Nagyon nagy szükség volna erre.

Kertész Eszter: Kereszt

Origó, ahol
a vízszintest átmettsezi
a függőleges.

(A vers a Kairosz kiadónál hamarosan megjelenő,
„Élő geometria” című kötetből való.)

---

¹¹ A római levél magyarázata 480.

Körkép a hitoktatásról

A harmadik tanév kezdődött a hitoktatás új rendszere, a kötelező iskolai hittan történetében. Sok helyen jelentős változást hozott ez a hitoktatásban, bár emellett megmaradtak a fakultatív és az egyházi iskolai hitoktatási formák is. Különböző környezetben hitoktató lelkeseket, főállású és óraadó hittanárokat kértünk meg, hogy mutassák be munkájukat, mondják el tapasztalataikat.

A beszámolókat képet adnak hitoktatásunk jelenéről és lehetőséget kínálnak arra, hogy a problémák megoldásában összefogjunk, az eredményeinknek pedig együtt örüljünk.

A szerkesztő

Egy hittanár mindennapjai

Gyógypedagógus meg még hittanár is – nem gondoltam volna húsz évvel ezelőtt pályaválasztó tinédzserként, hogy ilyen speciális pedagógiai területekre vezet a mindenható Atya Isten. Tanító és ezzel párhuzamosan hitoktató szakos főiskolai hallgatóként már a diákévek alatt alkalmam nyílt beleszöppenni ebbe a hivatásba. Sok segítséget kaptam, de magamnak kellett sok esetben mindent megszervezni egy-egy óra létrejötte körül. Szerencsésnek mondhattam magam, mert egy nagyvárosban – egy megyeszékhelyen – és a környező falvakban kezdtem a munkámat, mostani szóhasználattal élve, heti 1 órás fakultatív hittanórákkal.

Szerettem vidékre járni, pályakezdőként fiatalos lendülettel, nyitottan éltem meg a nehézségeket is. A sok kihívást, méltatlan helyzetet megtanultam áthidalni, kezelni, amit a későbbi munkám során jól tudtam hasznosítani. Teremgondokkal küzdve nem egyszer a Duna-parton gyermekközpontú tevékenységekkel játékba ágyazottan dolgoztunk fel egy-egy bibliai történetet. Sokat tanultam ezekből az évekből, sok ma is élő helyi kapcsolat, ismeretség kötődik ehhez az időszakhoz.

Jó volt, hogy a főiskolák befejezése után nekem, a kezdő, munkanélküli alsós tanítónak evangélikus hittanárként lett munkahelyem, ami messze nem volt társadalmilag olyan megbecsült, méltányolt, mint egy iskolai pedagógusé. Gyakorlatot szereztem, bővítettem módszertani, hitbeli, tárgyi tudásomat. A folyamatos tanulás és tanítás éveit következtek. Levelező szakra jártam, és elvégeztem a gyógypedagógiai főiskolát is.

A Jóisten a tenyerén hordozott, és ő vezérelt egy kisebb vidéki evangélikus általános iskolába hittanárnak, még mindig nem teljes állásban, így emellett még magas óraszámban jártam más iskolákba is hittant tanítani. Isten kegyelméből megtapasztalhattam minden szintjét ennek a munkának az óvodától a gimnáziumig. Évek alatt felépítettem egy helyi sajátosságokra épülő rendszert önerőből, mert annak idején még kevés, nagyon nehezen fellelhető óvodai tananyag állt rendelkezésemre. Hiányzott egy központi egység is, ami alapján meg lehet tervezni egy-egy

tanítási évet. Gyűjtöttem, hogy minél színesebb, kreatívabb, élménydúsabb hittanórát tudjak nyújtani minden generációnak. Érést és személyiségbeli fejlődést jelentett ez a hat év.

Az evangélikus oktatási intézmények heti 2 órás kötelező hittanórái már adtak lehetőséget arra is, hogy közösséget kovácsoljak, erősítsem az adott gyülekezethez tartozás érzését. Ebben partner volt a lelkész is, hiszen iskola és gyülekezet egymás támaszai kell hogy legyenek. Büszke vagyok arra is, hogy sikerült első helyet szerezni az országos hittanversenyen, úgy gondolom, akkor ott a munka beérett, és a Jóisten kegyelméből részese lehettem a „gyümölcserésnek”.

A megújulás korszakát élve friss lendülettel, meghívásra kapcsolódhattam be az országos egyház által elindított hittan-kerettanterv és azt követően a hittankönyvcsalád munkálataiba. A kormányzati döntés, a kötelező hit- és erkölcsstan tantárgy oktatásában már nem veszek részt, a pedagógus-életpályamodellt már nem főállású hittanárként élelem meg. Értelmileg sérült gyermekeket oktató-nevelő közoktatási intézményben gyógypedagógusként dolgozva nagyon érzem a két hivatás közötti szakadékot, mind erkölcsileg, mind társadalmi megítélés szempontjából, mind anyagi juttatások tekintetében. Keresztyén elköteleződésből hiszem, hogy a sérültséggel küzdő diákok számára is tudok olyan utat mutatni, ami őket segítheti, ahogyan egy-egy hittanórás csoportban is tudom a jézusi szeretetet hangsúlyozni.

Mindkét oktató-nevelő munka, amelyet pedagógiai hiányterületen végeztem, a módszertani és tárgyi tudás, az oktatási segédanyagok fejlesztésével töltött idő által tud vonzóvá válni és olyan fiataloknak utat mutatni, akik fontosnak tartják evangélikusságunk továbbélését. Az elkövetkező generációk evangélikus gyülekezeteink aktív tagjaivá válásához azonban sok segítség szükséges a vezetőinktől is. A hittanári pálya vonzóvá tétele még sok munkát ró ránk, akik ebben a hivatásban élünk, és minden tanév elején küzdelmet folytatunk egy-egy óra megtartásáért.

Bereczky Ludit

***

Hitoktatás a főváros XIV. kerületében

Ha a hitoktatásról kérdeznék, az első reakcióm mindig a hála. Hála a lehetőségért, hogy már nemcsak délutáni fakultációs rendszerben, a gyerekek szabadidejében lehet hitoktatást végezni, hanem délelőtt, a „rendes” tanóra keretében is.

Hálás vagyok a gyerekekért is, akiket a szülők ránk, azaz az evangélikus gyülekezetre, egyházra bízhatnak. Sok új családot ismerhettem meg, akik itt élnek Zuglóban, és a hitoktatás által kerültek kapcsolatba a gyülekezettel. Őértük is hálás vagyok, de tudom, hogy nagy felelősség, hogyan képviselem evangélikus hitemet.

A hála mellett ott él bennem egy nagy kérdés is. Vajon meddig tudom ilyen lelkesedéssel, szeretettel végezni ezt a „munkát”? Hála azért, hogy látom fiatal hitoktatóinkat, az ő erejüket, ötleteiket és azt, hogy a gyerekek milyen szeretettel és ragaszkodással beszélnek róluk.

A bennem élő kérdés tehát arra mutat rá, hogy a hitoktatás teljes embert igényel! Mert nemcsak megtartok egy órát, hanem arra bizony alaposan fel is kell készülnöm. És így még csak az órán találkoztam a gyermekkel. Fontos, hogy otthonába is eljussak, családját, élet-

körülményeit is megismerjem, mert így tudom őt nemcsak tanítani, de közelebb is szeretni a mennyei Atyához.

Végül a harmadik fontos gondolat, hogy a megismert új családok sajnos nem lesznek automatikusan aktív részei a gyülekezetnek. Ehhez sok-sok év, személyes kapcsolat, törődés, imádság szükséges.

Befejezésül úgy foglalom össze a fentebbieket, hogy Istentől kapott ajándékként élem meg a hitoktatást. Hálás vagyok a lehetőségért, és legjobb erőmmel szolgálom ezt az ügyet úgy, hogy közben ne felejtsem el: lelkész vagyok, és sokan mások is rám bízottak!

Tamásy Tamásné

***

Hitoktatói tapasztalatok a soproni líceumban

Családias légköre volt a hittanóráinknak annak idején, amikor Alpár Geyza bácsi vett minket védőszárnyai alá a soproni Berzsényi Dániel evangélikus líceumban. Közös zsolttárimával kezdtük és a miatyánkkal fejeztük be az órákat, és közben egy hatalmas tudású, jóságos, bölcs „nagy-papával” beszélgettünk, aki a tanítványaiért mindent megtett... Ilyen tapasztalataim voltak a líceumban diákként, és talán nem túlzás azt állítani, hogy Geyza bácsinak köszönhetem, hogy most én is azon a katedrán állok, ahol húsz évvel ezelőtt ő.

A teológián megszerzett hitoktatói diplomával a kezemben és a régi hangulattal a szívemben indultam neki kilenc évvel ezelőtt az első hittanóráimnak, hogy valami hasonlót csináljak, mint amit mi is kaptunk. Be kellett látnom azonban, hogy sem azzal a hatalmas tudással, sem a hetven év bölcsességével nem rendelkezem. Láttam és tapasztaltam viszont ezek gyümölcsseit, ami alapján mára már kezd körvonalazódni kettős feladatom – és hiszem, hogy minden hittantanáré is: keresztyénségünk elméleti ismereteinek tanítása mellett azoknak a gyakorlati életben történő alkalmazására való nevelés.

1991-től a líceum újra evangélikus egyházi iskola, ahol négy- és nyolcosztályos gimnáziumi képzés is folyik. A hittan kötelező tárgy minden évfolyamon heti két órában, így a két éve bevezetett változás minket közvetlenül nem érintett. Mivel a felmenő rendszer csak két év múlva éri el a 4. és a 8. évfolyamokat, így annak hatása még a hozzánk érkező általános iskolásoknál nem érződik.

Diákjaink több mint 70%-a római katolikus, kevesebb mint 10%-a református és mintegy 20%-a evangélikus hitoktatáson vesz részt. Ez utóbbiak között az evangélikusokat, a saját szándékból evangélikus csoportba iratkozott más felekezetűeket és a (még) meg nem kereszteleket találjuk. Sokan a nyelvtanulás, a természettudományok elsajátítása vagy a sportolási lehetőségek miatt jönnek hozzánk, nem feltétlenül az iskola egyházi jellege vonzó számukra. Így a hittan mint tantárgy bár kötelező, vajmi kevés érdeklődésre tart számot.

Emellett tanulóink nagyon különböző háttérrel érkeznek. Van, aki nemcsak hittanórára járt, hanem gyülekezetének aktív tagja is, és van, aki nincsen megkeresztelve, nem járt hittanra. Természetesen a két véglet között sokféle átmenet létezik.

Feladatunk ezért nagyon nehéz, hiszen egy sok szempontból heterogén csoportot kell összefogni és egy irányba terelni. Tapasztalatom szerint ilyenkor a keretek is segítik a rend és a közösgéttudat kialakulását, egyesek útkeresését, mások megerősödését. Az óra eleji igeolvasás, éneklés és óra végi ima olyan közösségi minták, melyek szokássá válva a mindennapokban határozott alapjai lehetnek a személyes hitéletnek is.

Már az ismeretanyag átadása mint elsődleges feladat sem könnyű az eltérő szintű alapismeretek miatt, hiszen míg az egyik ismer minden történetet, addig a másoknak minden dolog újdonság. A tanulóknál szinte személyenként kell a megfelelő motivációt megtalálnunk. Ez feladatok, illetve számonkérések formájában működik a leghatékonyabban, amelyeket ráadásul osztályozni is lehet, sőt kell is. A szóbeli és írásbeli feleletek, témazáró dolgozatok mellett egyéb értékelhető munkákat is szoktunk kiadni. Az 5. és 6. évfolyamosok még nagyon lelkesek, sok játékos feladatot lehet végeztetni a tananyag feldolgozására: képregény rajzoltatása, társasjáték készítése, énekek átírása stb. Később az egyháztörténet tanítása során egy-egy személyről tarthatnak kiselőadást, akár power pointos formában. A formai és tartalmi követelmények tisztázása után nagyon szép kiselőadásokat szoktak készíteni a diákok. A nagyobbaknál egy-egy etikai témáról írathatunk beadandó fogalmazást, aminél ugyan szintén vannak követelmények, de véleményem szerint már az hasznára válik a gyerekeknek, ha rákényszerülnek, hogy utánaolvasás mellett egy bizonyos témában fejtsék ki önálló véleményüket. Nagyra értékelik, ha engedélyükkel egy-egy saját gondolatukat vagy kérdésfelvetésüket felolvassuk, illetve megbeszéljük. Fontos a visszajelzés számukra.

A tanult ismeretanyag alkalmazására való nevelés még nehezebb a különböző háttérű diákoknál. Először is a komoly előismerettel és háttérrel rendelkező tanulókat úgy kell bevonni az óra menetébe, hogy érezzék, aktív tagjai lehetnek a hittanórai közösségnek is, ahol korábban megszerzett ismereteikre alapozva tovább fejlődhet hitük, szemléletük. Aki iskolai hittanra járt, de vallását kevésbé, vagy egyáltalán nem gyakorolja, annak általában homályosak a korábbi ismeretei, hiszen a történetek összefüggéseiről vagy éppen a mindennapokba való átültetéséről otthon és az istentiszteleteken nem hall. Nekik azt fontos elmagyaráznunk, hogy a hittanórai tananyag hogyan válhat a mindennapjuk hasznos részévé, amihez azonban szükséges a gyülekezeti háttér, a közösséghez való aktív tartozás. Másodszor tehát az ismeretekkel némileg, közösségi háttérrel azonban egyáltalán nem rendelkező diákokat kell valamely gyülekezet felé terelgetnünk. Ebben nyújthatnak segítséget az aktív diákok egy-egy alkalom után tartott élménybeszámolójukkal vagy konkrét meghívásukkal. A még meg nem kereszteltek számára mindezt olyan természetesen kell felmutatnunk a fent említett keretekkel, hogy a megszerzett ismeretek és a megszokott rend idővel sajátjukká válhasson.

Remélem, hogy a kollégák kitartó munkájával és Isten áldásával a kötelező hittanórák hamarosan csökkentik a diákság alapismeretei közti különbségeket, és közös alapot eredményezve egyszerűbbé teszik a mi munkánkat is.

Raffai Balázs

A hitoktatásról

Egyházi fenntartású iskoláinkban minden diák heti két felekezeti hittanórán vesz részt. Így van ez a soproni Berzsényi Dániel Evangélikus (Líceum) Gimnáziumban is. Ez a szabályozott keret megóv minket, iskolalelkészeket azoktól az ügyhöz nem méltó küzdelmektől, amelyekkel az állami általános iskolák kötelezően választható hit- vagy erkölcsstan óráinak megszervezésekor szembesülnek a lelkészeink és a hitoktatóink. A líceumban a beiratkozáskor nyilatkozik a szülő arról, hogy melyik felekezet szerinti hitoktatást kéri gyermeke számára. Többnyire a család felekezeti kötődésétől függ, hogy evangélikus, katolikus vagy református hittanórára történik a beíratás. Ha nincs ilyen kötődés, például azért, mert a szülők más világvalláshoz tartoznak, akkor automatikusan evangélikus hittanra jár a gyermekük. Az ötödik osztálytól nálunk tanuló diákok

nyolc tanéven keresztül részesülnek hitoktatásban, amely gyakorlatilag ugyanolyan keretek között történik, mint bármelyik más tantárgy oktatása. Érettségi tantárgyként is választható a hittan, és a bizonyítványban is a tantárgyak egyikeként szerepel, érdemjeggyel.

A beiratkozáskor *nyilatkozik a szülő arról, hogy melyik felekezet szerinti hitoktatást kéri gyermeke számára.*

A szórványgyülekezetekben dolgozó hitoktatók szemében ideálisnak tűnik ez a helyzet. Ők gyakran egyfős „csoportot” tanítanak, a hittanóra időpontját nagy nehézségek árán tudják kialkudni a sokszor teremhiánnyal küszködő iskolákban, így azután a szertárban vagy egyéb, nem kifejezetten a tanításra alkalmas környezetben történik a hitoktatás. Gyülekezeti lelkészi szolgálatom idején sokszor éltem át ezt. Ennek egy jó oldala azért van: a hittant kevésbé sorolják be a gyerekek a többi tantárgy közé, mert a hittanóra már a helyszín tekintetében is más.

Kétségtelen, hogy szervezési szempontból sokkal egyszerűbb helyzetben tanítunk hittant az egyházi gimnáziumban, mint a szórványgyülekezetekben. Annak viszont komoly ára van, hogy a hittan így a tantárgyak egyikévé vált. A diákok ugyanis elsősorban azokat a tanulmányokat veszik komolyan, amelyek az érettségi és a felsőoktatásba való jelentkezéshez szükséges pontszámok miatt a leginkább fontosak. A hittan ezért óhatatlanul besorolódik a következmények nélküli, „laza” tantárgyak sorába, a rajz, ének és testnevelés közé, pontosabban ezek mögé. Annál inkább megfigyelhető ez a hozzáállás, minél inkább közelednek a diákok az érettségi felé. A végzős, 12.-es diákok közül többen szinte zaklatásként élik meg, ha a hitoktató nem engedi meg azt, hogy hittanórán az érettségi tételleiket dolgozzák ki, hiszen szerintük az a legfontosabb a jövőjük szempontjából. Ugyanakkor az alsóbb évfolyamba járó diákokkal nagyon jól és eredményesen lehet dolgozni. A gimnazista diákok nagyon kritikus tanulók. Pillanatok alatt fölmérik tanáraikat, hogy valóban otthonosan és felkészülten mozognak-e saját szakterületükön. A hitoktatóval, de az iskolalelkésszel is leggyakrabban mint tanárral találkoznak. Ez az egyik oka annak, hogy nem tartom jónak azt a helyzetet, amikor az iskolalelkész alig néhány évvel idősebb, mint az érettségiző diák. Honnan lenne neki kiérlelt szakmai és emberi tapasztalata? Talán ezt egyházunk hitoktatásért felelős vezetői is belátják, és egyre ritkábban küldik a friss diplomás lelkészeket iskolalelkészi szolgálatba, főleg gimnazisták közé.

Az evangélikus iskolák hitoktatásával kapcsolatos várakozások, elvárások általában irreálisak. Szépen hangzik, de nem igaz az, hogy az egyházi iskolára mint gyülekezetre tekinthetünk. Az egyházi iskola ugyanis oktatási intézmény, az iskolákra jellemző hierarchiával, feladatkörökkel és értékelési rendszerrel. Alapvetően teljesítményorientált, hiszen „világi” intézmény. Mint minden „világi” intézményben, az egyházi iskolában is a keresztyének és a keresztyén hit sóként és kovászként lehet jelen. Emellett az evangélikus fenntartású iskolákban is többségben vannak a

nem evangélikus felekezeti hittanra járók, főként a római katolikusok. A tanári kar sem tekintendő felekezeti és világnézeti tekintetben homogénnek. Vajon korrekt hozzáállás lenne-e rájuk úgy tekinteni, mint evangélikus gyülekezeti tagokra? Az evangélikus gyülekezetnek egészen más a struktúrája és feladata, mint egy iskoláé. Félrevezető tehát, ha összemossuk az iskolát és a gyülekezetet. Szintén túlzó elvárás a gyülekezetek részéről, hogy a területükön működő evangélikus iskolák diákjai töltsék meg a templomok üres padjait. Ez egyrészt többnyire a diákok családi háttérétől függ, másrészt a hittanórán senkit sem tudunk megtanítani hinni. A mi lehetőségünk az, hogy hitismeretet adjunk át, és a személyiségünkkel neveljünk. Éppen evangélikus teológiánk egyik sarokpontja az, hogy hitet egyedül a Szentlélek teremthet az evangélium által, ahol és amikor Istennek úgy tetszik. Természetesen a gimnáziumban is azzal a reménységgel oktatjuk a hittant, hogy Isten ígéje nem tér vissza üresen, de hogy kiben, mikor és mit végez el, az nincs a mi hatalmunkban. Ugyanakkor nem titkolt célunk, hogy a tanárok és a diákok közül is minél többen csatlakozzanak valamelyik gyülekezeti közösséghez. De továbbra is hiába várja el bárki az evangélikus iskoláktól azt a kimutatásokkal és statisztikával igazolható eredményt, ami egyedül a Szentlélek kompetenciája. Mégis biztos vagyok abban, hogy minden nehézség ellenére a hitoktatás „hatékonyága” nagyobb annál, mintsem azt gondolnánk, igaz, kisebb annál, mint amit szeretnénk, és nem mindig egyezik azzal, mint amit a fenntartók elvárnának.

Érettségi tantárgyként is választható a hittan.

Kovács László

***

Magvetés Fóton

Húsz évvel ezelőtt a hittanár szak első évfolyamán végeztem az Evangélikus Teológiai Akadémián. Azóta tanítok hittant különböző korosztályoknak nagycsoportos óvodástól gimnazistáig. Tizennégy éve vagyok a fóti gyülekezet hitoktatója. A helyi ökumenikus gimnáziumban is tanítok, ahol négy felekezet tart órarendi hittant, itt az elmúlt tanévben két diákom volt két különböző évfolyamon.

A fóti gyülekezetben hosszú évek óta négy korcsoportban zajlik a hitoktatás. Kétévente kerül sor konfirmációra 7. vagy 8. osztályban, ezért csoportonként két-két évfolyamot vonunk össze. Ez azt jelenti, hogy a gyermekek többsége nagycsoportos vagy elsős korában kerül hozzánk, s attól kezdve ugyanahhoz a kis közösséghez tartozik. Fóton három önkormányzati, egy ökumenikus (egyesületi) és egy alternatív (Waldorf-) iskola van, hittanosaink tehát öt iskolából kerülnek össze.

Mivel az evangélikus gyülekezet a város lélekszámához viszonyítva kicsinek mondható, ha egy csoportban nyolc-tíz gyermek összejön, az már nagy csoportnak számít. A lemorzsolódás nem jellemző, ha jól emlékszem, az elmúlt tizennégy tanév alatt két családnak a gyermekei maradtak ki – de egyik családból sem jártak a szülők a gyülekezeti alkalmakra.

A közösséget a különböző korú gyermekek között is igyekszünk építeni: gyülekezeti farsangot, nyári táborokat tartunk. Közösén készülünk a szentesti istentiszteletre, bevonjuk őket a havi rendszerességű családi istentiszteletek liturgiájába.

A közösséget a különböző korú gyermekek között is igyekszünk építeni.

Meggyőződésem, hogy a közösségbe, a gyülekezetbe való bekapcsolódás, beleszövődés a tanítvánnyá tevésben épp olyan fontos, mint maga a tanítás. A csírázó, tudatosodó hitet a testvéri kör és az istentiszteleti alkalom védi és

táplálja. Most úgy látom, az iskolai helyzet gyökeretlenné teszi a hittanórákat.

A gyülekezeti hittanra (sokszor szülővel együtt) érkező gyerekekkel a parókia kertjében találkozunk, ha szép az idő, kicsit kint is időzhetünk, a hatvanpercesre tervezett alkalmakon nincs szükség kapkodásra, nincs csengő, nem kell szaladni a következő órákra, nincs stressz. Lelkész és hitoktató a saját közegében van, házigazdaként fogadjuk a gyerekeket a templom mellett. Az asztalt körbeüljük, a gyülekezet terében és légkörében vagyunk együtt. A hittan nem egy a tanórák sorában, hanem egy külön foglalkozás, amelyre örömmel jönnek a gyerekek. A különböző évfolyamokhoz tartozók is találkozhatnak, beszélgetnek vagy fociznak egy kicsit az órák előtt és után. Számomra nagyon fontos, hogy sok szülővel, nagyszülővel is megismerkedem, szót váltunk a gyerekekről. Így róluk is többet tudok, és kapcsolatom lesz a szülőkkel is. Egyszerrel épül a közösség, épülhet a gyülekezet.

A 2014–15-ös tanév tanévzáró istentiszteletén az általam tanított hat iskolai hittanos közül egy vett részt, a gyülekezeti csoportjaimba járó nyolc gyermekből hét. Ezek az arányok voltak jellemzők gyülekezeti szinten is. Ezek a számok, azt hiszem, jól illusztrálják azt a különbséget, amit a két hitoktatási forma között a legfontosabbnak tartok: az egyik építi a gyermeknek és családjának a gyülekezethez való kapcsolatát, a másik nem is érinti azt.

Hiszen az iskolában nem vagyunk otthon – az eddig felsorolt előnyöket nélkülöznünk kell. Az idő szigorúan csengetéstől csengetésig tart, a gyerekek lihegve érkeznek, figyelmüket elvonja az előző testnevelésóra vagy a közelgő matematikadolgozat. Előfordult, hogy közben a többiek az erkölcsstanon csak játszottak, vagy éppen az elmaradt nyelvtanórát tartották meg nekik, s emiatt a hittanosoknak pótolni kellett. Sokkal nehezebb megérkezni, egymásra hangolódni, elmélyülni. Nehezebben nyílik a fül és a szív az ige előtt. Tudom, hogy a mag ugyanaz, az ige ugyanaz, bárhol szól is. De azt tapasztalom, hogy vannak serkentő és gátló körülmények a szárba szökkenés szempontjából. És ezek annál jelentősebbek, minél kisebb gyerekekről van szó.

A teljes képhez hozzátartozik, hogy vannak kivételek. Két hatodikos fiú, akiknek a szülei nem kötődnek a gyülekezethez, s akik mégis figyelnek, fogékonyak és befogadóak. Akik miatt mégis érdemes, mert sok edzésük miatt nem tudnának járni a délutáni gyülekezeti órára...

Az iskolai hitoktatással kapcsolatban a másik elgondolkodni valót a számok adják. Az elmúlt tanévben a három önkormányzati iskolában összesen 12 gyermeket tanítottunk 6 csoportban, a gyülekezetben 23-at 4 csoportban. Például a gyülekezeti elsős-másodikos hittancsoport mellett ebben a korosztályban másik három iskolai csoport működik... Ki mondaná, hogy ez jó gazdálkodás az emberi erővel és a hitoktatói óradíjjal?

Nyilvánvalóan minden gyülekezet speciális, és én csak a mienkről beszélhetek. A gyülekezet jövőjét, az anyagiakkal és az emberi erővel való gazdálkodás szempontjait figyelembe véve az lenne az ideális, ha rugalmasan meg lehetne állapodni az iskolákkal a gyülekezet területén tartott órák elismeréséről (és a bizonyítványba való beírásáról) – mint ahogy van is erre példa az egyik főti iskola két diákjával kapcsolatban.

A témát nem merítettem ki. Jó lenne beszélgetni arról, milyen fontos a munkatársi közösség lelkes és hitoktató, vagy a közeli gyülekezetek hitoktatói között. Vagy arról, ismerjük-e eléggé a különböző korosztályok lélektanát és gondolkodásmódját, jól kapcsolódunk-e az ő tapasztalataikhoz. Például belső élmény nélkül mit kezd egy hétéves a bűnbeesésről szóló tanítással? Vagy miért került az elsős hittankönyvbe a reformáció és a Biblia könyveinek témája?

Kívánom mindannyiunknak, ne legyünk restek gondolkodni, beszélgetni minderről.

Kertész Eszter

***

Hitoktatás Csákváron 1990 óta

Tulajdonképpen a csákvári hitoktatást summázhatnám azzal, hogy településünkön már 25 éve ugyanolyan formában zajlik a hitoktatás, mint amit most vezetnek be az iskolákban.

1990-ben az akkor frissen felállt önkormányzati képviselő-testület tagja volt mind a három történelmi felekezet vezető tisztségviselője. Így könnyen a helyi KDNP kezdeményezése mellé állt az egész előljáróság, és elindult a felmérés a szülők között, hogy mit szólnának az órarendi hitoktatáshoz. Elsősorban az óvodás szülőket „szondázta” a kérdező csapat. Kiderült azonban, hogy nemhogy ellenzője nincs a kezdeményezésnek, de több javaslat is született, hogy az elsőől a nyolcadik osztályig egyből be lehetne vezetni a hittanórákat. Ehhez egy háromoldalú megbeszélést hívtak össze, amin jelen volt a három felekezet elnöksége, az önkormányzat és az iskola vezetése. Hamar kialakult a konszenzus, mivel minden érintett érdekelt is volt a bevezetésben. Az egyházi vezetők, hitoktatók

elsősorban abban láttuk előnyeiket, hogy nem kapcsolódó órában tarthatjuk az órákat fáradt és ezáltal nem mindig lelkes és motivált gyerekeknek; másrészt nem kell megküzdenünk a többi fakultációra csábító erővel (sportszakkör, kézműves-foglalkozás, zeneórák). A tanári kar szintén lelkesen fogadta a lehetőséget, ugyanis azon gyermekek részére, akik nem kapcsolódtak be a

Az önkormányzat ... jó befektetésnek látta a családok életére is kiható hittanoktatást.

hitoktatásba, az osztályfőnök erkölcs- és illemtan órát tartott. Plusz óra, plusz óradíj. Az önkormányzat pedig hosszú távon gondolkodott. Igaz, hogy a plusz óradíjakat saját költségvetésből kellett finanszírozni, de jó befektetésnek látta a családok életére is kiható hittanoktatást. Ezek eredményeként megindult a konkrét igényfelmérés. A jó szervezésnek és a türelmes, a legkevésbé sem erőszakos kampánynak köszönhetően 1991 szeptemberében az iskola 600 növendéke közül mintegy 350-en hittanórára kezdtek járni. Tulajdonképpen kicsivel többen, mint az anyakönyvek keresztelési adataiból kimutatott várt létszám. Az órabeosztás elkészítésébe is bevontak bennünket, igyekeztek figyelembe venni minden felekezet hitoktatói kapacitását. Így tömbösítve kedd délelőttre osztották be az órákat. Első óra: 7–8. osztály, második óra: 3–4. osztály, harmadik óra: 5–6. osztály, negyedik óra: 1–2. osztály. Felkínálták azt a lehetőséget, hogy amelyik felekezet a létszám miatt a két korcsoportnak összevonva akarja tartani az órát, az megtehesse, akinél ez túl nagy létszámú lenne, ott két helyiséget biztosít az órához, de például a katolikusoknak két hitoktatót kellett egyszerre küldeni arra az órára. Örömmel mondhatom, hogy ez azóta is ugyanebben a rendszerben zökkenőmentesen működik. Őszintén meg kell mondani azonban, hogy ami a kérdés szervezési, logisztikai részét illeti, ez így csak ebben az ideális helyzetben – egy település, egy iskola, egy gyülekezet és kellő számú hitoktató – működik. A mostani kötelezettség a mi esetünkben lelkészünknek már egyszerűen fizikailag nem megoldható: 16 település 11 iskolájában kellene hitoktatást végeznie; nem beszélve arról, hogy egy-egy szórványtelepülésen mekkora létszámban vannak jelen az evangélikus diákok. Hiába állna rendelkezésre kellő számú hitoktató, akkor sem lehetne sem finanszírozni, sem megoldani a helyzetet.

Térjünk azonban vissza az események kezdetéhez! A kezdeti lelkesedés sok minden nehézségen átsegített mindannyiunkat. A hittankönyvek elég hiányosan álltak rendelkezésünkre. Sem a korosztályok számára nem voltak csoportosítva, sem az összevont, úgynevezett váltóévben tanított tananyagra nem voltak lebontva. Sokszor kellett a saját kreativitásunkra támaszkodni. Hála Istennek, ez ma sincs másként! (Már ami a kreativitást illeti.) De ugyanilyen, vagy talán még nehezebb helyzetben voltak az erkölcsstant tanító osztályfőnökök. Szinte semmilyen használható tankönyvük, munkafüzetük nem volt. Sokszor kértek tőlünk akár szemléltető, akár munkáltató anyagot. Az ügyesebbek saját tankönyvet írtak.

Összességében azt tapasztaltuk, hogy a kezdeti remények és tervek valóra váltak. Egy komoly hiányosságot tapasztaltunk. A gyülekezeti életből szép fokozatosan eltűntek az egyébként a rendszerváltás környékén és hevében újra bekapcsolódott családok, gyerekek. Csak a kötelező alkalmakon (tanévnitó, tanévzáró, anyák napja, karácsonyi műsor) találkoztunk velük. Az egyéb gyülekezeti alkalmak, a vasárnapi gyermek-istentisztelet, hétközi foglalkozások látogatottsága eléggé lecsökkent. Azt tapasztaltuk, hogy a gyerekek és családjaik kipipálják az „egyházi kötelezettséget” a hittanórával. Évek hosszú munkája kellett hozzá, hogy ezt a folyamatot ne csak megállítsuk, hanem meg is tudjuk fordítani. Családi istentiszteletekkel, családi délutánokkal, gyülekezeti kirándulásokkal, a kis ifjúság számára tartott órákkal, és egyéb, kifejezetten a hitoktatásban érintett családok számára szervezett alkalmakkal.

Tulajdonképpen a fentiekből kitérünk, hogy Csákváron a törvény életbelépése nagy változást nem hozott. Csak az órákat bontjuk ketté, kötelezőre és fakultatívra. De az időpontok, a hely-

színek és a hitoktatók ugyanazok vagyunk. A tananyag témája, az evangélium és Jézus Krisztus személye szintén változatlan, talán a módszerek lettek mások. Többet kell tapasztalnunk a családokból a gyerekeken keresztül, és talán többet kell üzennünk is a családoknak szintén a gyerekeken keresztül.

A felkérés eddig szólt.

Óhatatlanul felmerül azonban bennem a kérdés, hogy maga a hitoktatás és egész missziói munkánk van válságban, vagy egész keresztyén hitünk. Sokat kell dolgoznunk, hogy a gyermekek figyelmét lekössük. Szinte egy komplett színi előadással kell készülnünk és felvonulnunk az órákra, ha azt akarjuk, hogy a gyermekek figyelmét az óra végéig fenntartsuk. Versenyzünk az internet információival, a modern kommunikáció sebességével, adathalmazával. De azt gondolom, ugyanezen kérdéseket lelkész testvéreink is elmondhatnák a prédikációra való készülés nehézségeinek felsorolásakor. De valóban a figyelemért kell küzdenünk? Magam azt tapasztalom, ha az evangéliumot adjuk tovább, annak hiteles közvetítése szóval és tettel minden pedagógiai eszközzel felér. Nagyon veszélyesnek tartom az igényeket kiszolgáló, show-elemeket tartalmazó értékközvetítést. Ezzel természetesen nem azt mondom, hogy semmilyen modern pedagógiai módszert ne alkalmazzunk. Csak azt, hogy ne versenyezzünk más értékekkel, ne keressük a gyerekek kegyeit, hanem egészen egyszerűen beszéljünk arról, ami nekünk is a legdrágább, Krisztus evangéliumáról, jó híreről, örömmüzenetéről, és azt adjuk tovább.

Mészáros Tamás

Kertész Eszter: Látomás

Nem tömeg ez: arcok ragyognak,
mind egyszerre vén és csecsemő.
Együtt megyünk, hömpölygő sorban:
nincs félelem és nincs erő,
csak a vonzás, a szabad áram,
hogy várnak ránk. Csak az igen.
Az idő elmarad mögöttünk,
nem fut előre senki sem.
Köztetek, de a magam ritmusában
lépések nélkül haladok,
hogy megkaphassam veletek én is
a kortyot és a falatot.

(A vers a Kairosz kiadónál hamarosan megjelenő,
„Élő geometria” című kötetből való.)

Az Ordass Lajos Alapítványról

Lassan öt éve már annak, hogy az Ordass Lajos Baráti Kör (OLBK) – betöltve küldetését – kimondta önmaga feloszlását. Ennek időzítése egybeesett az Ordass Lajos Alapítvány bejegyzésével és tevékenysége megkezdésével. Egy alapítványt jóval egyszerűbb működtetni. Nincs tagság, nincs közgyűlés, hanem csak az alapító okiratban az alapító által meghatározott, a bíróság által ellenőrzött és jóváhagyott célok és feladatok.

Első feladatunk volt az OLBK tevékenységeinek átvétele, a folyamatosság biztosítása.

---

az közülünk, aki aktívan foglalkozott névadónk tevékenységével, szolgálatával, a XX. századi evangélikus egyháztörténettel.

Első feladatunk volt az OLBK tevékenységeinek átvétele, a folyamatosság biztosítása. Ez elsősorban a *Keresztyén Igazság* kiadói hátterének megteremtését jelentette. A tartalmi folyamatosság mellett a lap új formai külsőt kapott. Arra is rákényszerültünk, hogy határozottabb lépéseket tegyünk az előfizetői díjak bekérésére, hiszen nagyobb anyagi háttér nélkül a lapnak

Igyekszünk a könyvkiadói tevékenységet is folytatni.

---

lévő sírhoz, mely alkalmon Grendorf Péter angyalföldi lelkész szolgált.

Igyekszünk a könyvkiadói tevékenységet is folytatni. Legjelentősebb kötetünk talán Hallgrímur Pétursson *Passió-énekek* című könyve Ordass püspök fordításában, amelyet Probstner János gyönyörű grafikái díszítenek.¹ Fontos munkánk volt még Gémes István Pál-kötete,² valamint Joób Olivér igehirdetés-gyűjteménye *Ünnep* címmel,³ és a felnőtteknek szóló hittankönyv, a *Válasz*.⁴ Igyekszünk az OLBK-től megörökölt több ezer kötet értékesítését is előmozdítani, ezért rendszeresen jelen vagyunk standokkal egyházunk nagyobb létszámú rendezvényein is.

Két alkalommal is kaptunk pályázati támogatást a *Keresztyén Igazság* kiadására a Nemzeti Kulturális Alaptól, sajnos idén nem jártunk sikerrel. Könyvkiadási tevékenységünkkel kapcsol-

Alapítónk Ittész János püspök, aki a kuratórium tagjának kérte fel dr. Böröcz Enikőt, Isó Dorottyát, Kiskun Gézát, dr. Kotsis Domokost és ifj. Zászkaliczky Pált. Böröcz Enikő tavalyi halála nagy veszteség számunkra, hiszen ő volt

az közülünk, aki aktívan foglalkozott névadónk tevékenységével, szolgálatával, a XX. századi evangélikus egyháztörténettel. Első feladatunk volt az OLBK tevékenységeinek átvétele, a folyamatosság biztosítása. Ez elsősorban a *Keresztyén Igazság* kiadói hátterének megteremtését jelentette. A tartalmi folyamatosság mellett a lap új formai külsőt kapott. Arra is rákényszerültünk, hogy határozottabb lépéseket tegyünk az előfizetői díjak bekérésére, hiszen nagyobb anyagi háttér nélkül a lapnak önfenntartónak kell lennie. Ez azzal együtt is igaz, hogy pályázati forrást is tudtunk már a kiadáshoz szerezni.

Megemlékezést szerveztünk névadónk halálának 35. évfordulójára a Farkasréti temetőben

---

1 Hallgrímur Pétursson: *Passió-énekek*. Ordass Lajos fordításában Probstner János grafikáival. Budapest, 2013, Ordass Lajos Alapítvány.

2 Gémes István: „... saját kezemmel írom: Pál”. *Tanulmányok Pál apostol teológiájához*. [H. n.,] 2012, Ordass Lajos Alapítvány.

3 Joób Olivér: *Ünnep. Hetven áhítat egy évre*. Budapest, 2010, Ordass Lajos Alapítvány.

4 Joób Olivér: *Válasz – theologia minima*. Budapest, 2014, Ordass Lajos Alapítvány.

latban is pályáztunk már eredményesen, de működési támogatást is sikerült már elnyernünk. Mindezek az összegek segítenek fenntartani az alapítvány tevékenységét, például a könyvek kiadása és értékesítése közötti időszak finanszírozási nehézségei idején.

Nagy jelentőséget tulajdonítunk honlapunknak, amelynek címe: www.ordass.hu. A honlap profilja elsősorban Ordass püspök életművének, valamint a XX. századi evangélikus egyháztörténeti kutatások eredményeinek bemutatása, források közzlése. Megtalálhatók itt életrajzok, interjúk, tanulmányok, fotók, a *Keresztyén Igazság* összes száma rendezhető tartalomjegyzékkel. Honlapunk háromnyelvű, sok írás német és angol nyelven is elérhető. Célunk ezzel az, hogy külföldi kutatók számára is elérhetővé tegyünk hasznos és hiteles tartalmat.

A jövőbeli terveink között szerepel mindezen tevékenységek folytatása, a folyóirat, a könyvkiadás és a honlap háttérének biztosítása.

Kiemelkedik azonban egy rendkívüli cél. Néhány évvel ezelőtt alapítványunk kezelésébe került Ordass Lajos naplója 19 kötetben bekötve. Aktív püspöki szolgálata alatt, valamint 1961-től haláláig vezette naponként feljegyzéseit. Ezek közül valamennyi eltűnt, talán a '48-as házkutatás alkalmával került nem kívánatos kezekbe. Rendelkezésünkre áll az 1948-as, az 1956–57-es, és az 1961–78 közötti évek naplója. Az első néhány év még kézírásos, a többit legépelte. Sok-sok gondolkodás után úgy döntött a kuratórium, hogy ezt a kincset meg kell jelentetni. Sikerült alkalmas szerkesztőket találni a munka elvégzésére, akik egyrészt mérlegelik, hogy mely személyes feljegyzések törlendők, mert nem tartoznak a nagy nyilvánosságra, valamint magyarázó jegyzetekkel, hivatkozásokkal látják el a szöveget. Jelenleg a szerkesztői koncepció összeállítása és egyeztetése folyik.

Miért is dolgoznak a kuratórium tagjai az alapítványban? Mert fontosnak tartjuk Ordass Lajos örökségének ápolását, ami nemcsak az ő munkáinak gondozását jelenti, de szellemi, teológiai, egyházkormányzati felfogásának megőrzését, dokumentálását, továbbadását is.

Nagy jelentőséget tulajdonítunk honlapunknak.

Néhány évvel ezelőtt alapítványunk kezelésébe került Ordass Lajos naplója 19 kötetben bekötve.

Summary

Our periodical opens with a sermon from **Károly Pintér Sen.** serving as comforting good news to life heading towards its end.

The study from **Gábor Ittzés** which he gave at the Luther conference, is closely related to the topic. Its title is: *Luther's sermo on preparing for death and the ars moriendis of the Middle Ages.*

The passing away of László Terray gives a sad topicality to the sermon and the study.

In our *Studies* column **Gábor Weltler** explains the verse of the year. Our *religious studies* topic brings the different experiences of pastors and teachers teaching religious studies under different circumstances.

Finally our periodical presents how our publisher, the *Ordass Lajos Foundation* works.

We hope our readers find pleasure in reading our newest issue.

Zusammenfassung

Zu Beginn dieser Ausgabe lesen wir eine Predigt aus der Feder von **Károly Pinter sen.** über die tröstenden Frohbotschaft angesichts der Dankbarkeit für ein auf das Ende zugehendes Leben.

Eine Studie von **Gábor Ittzés**, die auf der Lutherkonferenz zu hören war, schließt sich an das Thema an: *Luthers Predigt über die Vorbereitung auf den Tod und die mittelalterliche ars moriendi*

Wir verabschieden uns von László Terray gibt der Predigt und der Studie traurige Aktualität.

In unserer Studienreihe gibt **Gábor Weltler** mit *Die Erklärung der Jahreslosung für Leser, unser Religionsunterrichtspanorama* ein Bild von den Erfahrungen Religion unterrichtender Pfarrer und Religionslehrer.

Schließlich stellt unsere Zeitschrift unseren Herausgeber vor: *Die Arbeit der Lajos-Ordass-Stiftung.*

Wir hoffen, dass unsere Leser unsere Ausgabe gefällig und inhaltsreich finden.

E számunk szerzői

Bereczky Judit gyógypedagógus, hitoktató – Győr	id. Pintér Károly ny. lelkész – Budapest
Dr. Fabiny Tibor egyetemi tanár – Budapest	Raffai Balázs hittantanár – Sopron
Dr. Ittész Gábor egyetemi tanár – Budapest	Tamásy Tamásné lelkész – Budapest
Kertész Eszter hittantanár – Fót	Wettler Gábor lelkész – Malomsok
Kovács László iskolalelkész – Sopron	ifj. Zászkaliczky Pál
Mészáros Tamás hitoktató, egyházkerületi felügyelő – Csákvár	matematikus – Budapest

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Vádirat (korrajz)	50,-
Ordass L.:	Jó hír a szenvedőknek (igehirdetések, 1956–57)	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Ordass L.:	Útravaló	2500,-
Giertz Bo-Ordass:	Hitből élünk	600,-
Terray L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja)	250,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írásmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról	900,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rózse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangelikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Ittész J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapí B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Gémes István:	... „saját kezemmel írom: Pál”	1400,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évré	1400,-
Joób Olivér:	Válasz	1600,-
Hallgrímur Pétursson:	Passió-énekek	1900,-

A **keresztyén igazság** előfizetési díja: 1700 Ft. Külföldre 15€. Egy szám ára 450 Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Könyveink postai szállítását vállalja a Huszár Gál könyvesbolt (1054 Budapest, Deák tér 4. Telefon: 1 / 266-6329)

Tartalmi összesítő

Az elmúlás felé haladó életnek nyújt vigasztaló örömhírt az igehirdetés

id. Pintér Károly tollából folyóiratunk elején.

Ittész Gábor tanulmánya, mely a Luther-konferencián hangzott el, e témához kapcsolódik. Címe: *Luther sermoja a halálra készülődésről és a középkori ars moriendik.*

Az igehirdetésnek és a tanulmánynak szomorú aktualitást ad *Terray* Lászlótól való búcsúzásunk.

Tanulmányok rovatunkban **Weltler** Gábor az év igéjét magyarázza az olvasóknak, *hitoktatási körképünk* pedig különböző formában hittant tanító lelkészek és hittantanárok tapasztalatairól ad képet.

Végül folyóiratunk bemutatja kiadónk, az *Ordass Lajos Alapítvány munkáját.*

Reméljük, hogy Olvasóink kedvükre valónak, tartalmasnak találják majd számunkat.